

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра кримінального права та процесу

НЕМОСКАЛЬОВ Анатолій Євгенійович

Розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансових пірамід.

спеціальність: 081 – Право
магістерська програма – Право

Магістерська робота

Виконав студент групи ПРм-21
А.Є. Немоскальов

Науковий керівник:

к.ю.н., ст.викл.Банах С.В.

Магістерську роботу допущено
до захисту:

“ ___ ” _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ **Н.З. Рогатинська**

Зміст

Вступ

Розділ 1 “Поняття та криміналістична характеристика шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди

- 1.1 *Історичний аспект створення Фінансової піраміди. Поняття та ознаки фінансової піраміди*.....8-22
- 1.2 *“Характеристика злочинних технологій заволодіння коштами громадян способом фінансової піраміди*.....22-26
- 1.3 *“Характеристика предмета та обстановки злочинного посягання, особи злочинця та злочинних груп, а також особи потерпілого”*26-32

Розділ 2 “Початковий етап розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди

- 2.1 *“Особливості попередньої перевірки інформації про злочин та початок кримінального провадження*.....33-43
- 2.2 *“Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди”*.43-48
- 2.3 *“Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди”*.....48-58

Розділ 3 “Особливості проведення слідчих дій під час розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди”

- 3.1 *“Організація і тактика проведення слідчих дій для отримання інформації з матеріальних джерел”*59-69
- 3.2 *“Організація і тактика проведення слідчих дій для отримання інформації з особистісних джерел”*69-71
- 3.3 *“Призначення окремих видів судових експертиз*.....71-83
- 3.4 *Застосування негласних слідчих дій при розслідуванні кримінальних злочинів зазначеної категорії*.....83-90
- Висновки*.....91-94
- Список використаних джерел*.....95-102

Вступ

Актуальність теми. Соціально-економічний розвиток держави обумовлює потребу забезпечення безпеки на ринку фінансових послуг. Особливу увагу слід приділяти захисту приватних інвесторів, оскільки пересічні громадяни здебільшого мають незначний досвід вкладання своїх коштів та обмежені можливості щодо відновлення порушених прав. Загостренню криміногенної ситуації на фінансовому ринку незалежної України сприяли економічні диспропорції на старті ринкових реформ, послаблення системи державного регулювання і контролю, недосконалість правової бази та інші об'єктивні чинники. У поєднанні з утратою довір'я населення до інститутів держави це створило передумови для поширення нового способу шахрайства, учиненого способом фінансової піраміди під прикриттям трастових компаній, інвестиційних фондів та інших комерційних організацій.

Підґрунтям дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі криміналістики та кримінального процесу, які розглядали питання розкриття та розслідування злочинів, зокрема І.В. Александрова, Л.І. Аркуші, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, О.М. Бандурка, Є.М. Блажаківський, А.Ф. Волобуєва, В.І. Галагана, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, Н.С. Карпова, Н.І. Клименко, В.О. Коновалової, О.Є. Користіна, В.С. Кузьмічова, В.Д. Ларічева, В.В. Лисенка, В.К. Лисиченка, В.Г. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, Г.А. Матусовського, М.А. Погорецького, М.В. Салтевського, М.П. Стрельбицького, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалової, П.В. Цимбала, С.С. Чернявського, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова, Р.М. Крикливий, С.М. Князев та ін.

Різні аспекти протидії шахрайствам, учиненим із використанням фінансових інструментів та прийомів психологічного впливу, дослідили у своїх працях В.І. Гаєнко, С.В. Головкін, Є.В. Дехтярьов, Ю.Б. Ірхін, О.В. Кравченко, Є.М. Мисловський, О.Л. Мусієнко, Т.В. Охрімчук, Т.А. Пазинич, І.М. Попова, Т.Л. Ценова, В.В. Юсупов, А.В. Савченко, та ін.

Водночас у криміналістичній літературі не розроблено наукових

положень розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди (97 % опитаних правоохоронців переконані в необхідності формування відповідної методики), що є передумовою для поглибленого вивчення цілої низки проблем слідчої практики. Усе вищевикладене актуалізує теоретичну та практичну значимість дослідження за обраною темою.

Мета і задачі дослідження. *Метою* магістерського дослідження є розроблення науково обґрунтованих положень методики розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди.

Відповідно до мети, було поставлено такі *задачі*:

- сформулювати поняття “фінансова піраміда” та розкрити криміналістично значимі ознаки цього способу шахрайства;
- виокремити та охарактеризувати злочинні технології заволодіння коштами громадян способом фінансової піраміди;
- розробити криміналістичну характеристику шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди, розкрити зміст та взаємозв’язки її елементів;
- визначити особливості попередньої перевірки інформації про злочин за ознаками шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди, запропонувати рекомендації щодо порушення кримінальної справи;
- виокремити та деталізувати обставини, що підлягають встановленню у справах про шахрайство, вчинене способом фінансової піраміди;
- охарактеризувати типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та визначити напрями діяльності слідчого в певних ситуаціях з урахуванням їх особливостей;
- сформулювати рекомендації щодо проведення окремих слідчих дій для отримання інформації з матеріальних та особистісних джерел;
- визначити особливості призначення та проведення окремих видів судових експертиз у цій категорії кримінальних справ.

Об’єкт дослідження – злочинна діяльність осіб, які вчиняють шахрайство способом фінансової піраміди, а також діяльність органів досудового розслідування та суду щодо провадження у справах про злочини цієї категорії.

Предмет дослідження – розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди.

Методи дослідження. Методологічною основою даної магістерської роботи є діалектико-матеріалістичний підхід, що сприяв вирішенню завдань дослідження у контексті поєднання потреб науки та практики. Під час дослідження застосовано такі спеціальні загальнонаукові методи: *аналізу та синтезу* – при дослідженні елементів криміналістичної характеристики злочинів у їх взаємозв'язку; *порівняльно-правовий* – при дослідженні особливостей законодавчого регулювання протидії шахрайствам та правозастосовної практики в Україні й інших країнах; *історико-правовий* – при розкритті генезису поняття “шахрайство” та заходів боротьби з ним; *догматичний* – при тлумаченні категорій і дефініцій, уточненні понятійно-категоріального апарату дослідження; *системного підходу* – при розкритті сутності та ознак фінансової піраміди; *моделювання* – при розробленні криміналістичних рекомендацій щодо організації початкового етапу розслідування та проведення слідчих дій; *статистичний* – при аналізі даних статистичної звітності; *соціологічні* – для вивчення думки експертів з проблем дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дана магістерська робота являється доволі значима і яка дає відповідні історичні аспекти щодо проблем методики розслідування шахрайств, учинених способом фінансової піраміди. Сформульовані автором наукові положення та висновки в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання і мають значення для подальшого розвитку криміналістики, зокрема:

– сформульовано визначення поняття “фінансова піраміда” та розкрито криміналістичні ознаки цього способу вчинення шахрайства;

– розкрито зміст і взаємозв'язок злочинних технологій щодо підготовки, вчинення та приховування шахрайства способом фінансової піраміди;

– розроблено криміналістичну характеристику шахрайств, учинених способом фінансової піраміди, розкрито основні її елементи, зокрема предмет

та обстановку злочинного посягання, особу злочинця та потерпілого;

– виокремлено та диференційовано обставини, що підлягають встановленню у справах про злочини цієї категорії, з урахуванням специфіки злочинних технологій учинення шахрайства способом фінансової піраміди;

– запропоновано рекомендації щодо проведення окремих слідчих дій під час розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди, для отримання інформації з матеріальних та особистісних джерел;

удосконалено:

– порядок проведення попередньої перевірки матеріалів про злочин та порушення кримінальної справи за ст. 190 КК України;

– розподіл типових слідчих ситуацій на стадії досудового розслідування у справах про шахрайство, а також алгоритм дій слідчого щодо забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, завданої злочинцем;

– положення, що визначають можливості проведення судово-психологічної експертизи для підтвердження факту застосування злочинцями психологічного впливу на свідомість і поведінку потерпілих від шахрайства;

дістало подальший розвиток:

– наукове обґрунтування категорії “злочинна технологія” у контексті способу вчинення шахрайства;

– криміналістична класифікація способів учинення шахрайств у сфері діяльності небанківських фінансово-кредитних установ;

– визначення причин та умов, що сприяють вчиненню шахрайств та інших злочинів на ринку фінансових послуг.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що дослідження ґрунтується на результатах вивчення слідчої та судової практики, а його результати впроваджено та мають перспективу подальшого використання:

– у *законотворчому процесі* – шляхом підготовки пропозицій до проекту Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за шахрайство” (акт КВРУ з питань

законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 8 листопада 2011р.);

– у *практичній діяльності* з розкриття та розслідування шахрайств та інших злочинів, пов'язаних із залученням коштів громадян (листи Головного слідчого управління МВС України від 23 червня 2010 р. № 13/12–869, від 31 жовтня 2011 р. № 13/12–15358).

Розділ 1 “Поняття та криміналістична характеристика шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди

1.1. Історичний аспект створення Фінансової піраміди. Поняття та ознаки фінансової піраміди

Перш за все якщо розкривати історичний аспект фінансової піраміди потрібно дати саме визначення що таке Фінансова піраміда. *Фінансова піраміда* – це організація, членство в якій набувається за умови внесення певних платежів, внесків чи іншої оплати і дозволяє отримувати прибуток членам організації в залежності від кількості залучених ними учасників. Сама суть фінансової піраміди полягає в тому що перші факти вчинення фінансового шахрайства були відомі в біблійних джерелах. Де можна знайти згадки, що стосуються майнового обману. Зокрема, у третій книзі Мойсеевій ідеться про таке: “...не будете чинити кривди в суді, у мірі, у вазі та в мірі рідини. Вага вірна, тягарці вірні, ефа вірна, гін вірний буде у вас...”. У притчах неправильні гирі та ваги названі “соромом перед Господом”. Заборона Біблією обманів свідчить про факт негативного ставлення суспільства до цього явища з прадавніх часів. Римські юристи вважали шахрайство тяжким злочином, тому вже з часів імператора Адріана (138–76 рр. до н. е.) осіб, які вдавалися до обману з корисливою метою, піддавали жорстокому покаранню, відсилаючи їх на дальні острови, де вони фактично були приречені на голодну смерть. У джерелах давньоруського права, що дійшли до наших днів, містяться норми, які передбачали кримінальну відповідальність за вчинення майнових злочинів. Першою найважливішою пам’яткою права давньоруських часів визнають Руську Правду. Зокрема, у ст. 393 “О человеце” “Пространной редакции Правды Русской” зазначено, що “...аж человек полгав куны у людей, а побежит в другую землю, веры ему иняти, аки и татю”. Ідеться про те, що людина, яка обманом здобула гроші й намагалася втекти в іншу землю, не могла користуватися довірою, як і звичайний злодій.

Також якщо брати увагу щодо визначення піраміда, потрібно сказати що Слово “піраміда” у прямому значенні – це “велика кам’яна споруда з

чотирикутною основою і трикутними боковими поверхнями, які утворюють на вершині поверхні гострий кут”; “многогранник, основа якого являє собою многокутник, а бічні грані – трикутники, що мають спільну вершину” .За метою та особливостями створення фінансова піраміда є способом незаконного заволодіння чужими коштами шляхом обману та зловживання довірою, тобто способом шахрайства. Водночас у літературі є різні підходи до визначення суті фінансової піраміди: економічні, математичні, юридичні[67].

Представники економічної науки фінансову піраміду розуміють як ситуацію, що виникає у зв'язку із залученням коштів від інвесторів у певний інвестиційний проект, коли поточна прибутковість цього проекту є нижчою за ставку залучення інвестицій, і тому частина виплат за внесками інвесторів здійснюється не з прибутку проекту, а із залучених нових коштів. Під час побудови фінансової піраміди кожний наступний (розташований нижче) “поверх” має бути “ширшим” за попередній, тобто перманентно збільшується кількість залучених учасників і розмір залучених коштів, яких має вистачити на виплату дивідендів та забезпечення поточних витрат з організації піраміди (оренда приміщень, оплата праці запрошених фахівців тощо). Зважаючи на те, що єдиним джерелом прибутку фінансової піраміди є залучені кошти нових учасників, для свого відтворення піраміда має безперервно “добудовувати” нові “поверхи”. Коли коштів стає менше, ніж потрібно для відтворення піраміди, настає фаза її стагнації, закономірним підсумком якої є збитки інвесторів і викриття афери.

Дослідник І. Я. Фойницький зауважував: “...шахрайство – злочин цивілізований, він з'явився лише в умовах значного розвитку суспільства й економіки” . Виникнення та поширення шахрайства в Європі наприкінці XVI – початку XVII ст. пов'язують із розвитком торгових відносин, зміцненням внутрішніх і міжнародних ринків. До кінця епохи середньовіччя не траплялися випадки масштабних фінансових спекуляцій, штучного ажіотажу цін на товари й послуги, на відміну від епохи раннього капіталізму.

Найпершою аферою “нового покоління” стала відома голландська “тюльпанна лихоманка” XVII ст. 1636 р. на голландських біржах оберталися боргові зобов’язання на продаж такої кількості тюльпанів, скільки за кілька десятиліть не спроможні були виростити всі квіткові господарства Європи. У віртуальному вигляді продавали й купували зобов’язання садівників виростити для замовників ексклюзивні сорти, які досі ще не були виведені фахівцями. Невдовзі серед утримувачів розписок почалася паніка – кожний намагався перевести “квіткові” кошти в реальні гроші. Усього за тиждень вартість цибулини, що на той час становила 5 тис. гульденів, упала до 50, а зрештою – до 5. Тисячі людей були розорені, суди перевантажені численними позовами до замовників, які відмовлялися сплачувати поставникам за контрактами[68].

Першу в історії класичну фінансову піраміду створив Джоном Ло. Маючи підтримку могутнього володаря Франції – регента при малолітньому спадкоємцеві престолу Людовіку XV – герцога Орлеанського, Джон Ло заснував 1716 р. “Загальний банк”, який невдовзі став головною фінансовою установою країни. Завдяки витонченим прийомам реклами, зокрема добре оплаченим газетним публікаціям, протягом року вартість акцій новоствореного банку зросла втричі. Користуючись обставинами, Джон Ло вирішив розповсюджувати нові акції лише серед власників чотирьох старих. Розпочалися перегони за “раритетами”, унаслідок чого вартість однієї акції, що становила 50 ліврів, за кілька днів зросла до 12 тис. Інвестори, які заклали в основу фінансової піраміди перші “камінці”, вчасно отримували дивіденди за рахунок унесків нових акціонерів. 1720 р. протягом двох тижнів нічим не забезпечену фінансову “імперію” Джона Ло було зруйновано, а більшість укладників збанкрутіла. Пізніше цей спосіб шахрайства назвали “схемою Понці”, автором якого був Чарльз (Карло) Понці – американський фінансист італійського походження. 1919 р. Ч. Понці заснував інвестиційну фірму в м. Бостоні (США) й став рекламувати її можливості принести будь-якій людині 50 % прибутку на вкладений капітал за 45 днів або подвоїти гроші

вкладника за шість місяців. Протягом півроку діяльності шахраю вдалося переконати близько 20 тис. вкладників, які довірили йому понад 10 млн дол. США. Спілкуючись із майбутніми “інвесторами”, Понці повчав: “...затямте головну заповідь Біблії продавця: усі навколо вас – потенційні покупці. Доки ви не маєте постійних клієнтів і необхідного досвіду, найлегше для вас – “впарити” свій товар родичам. А відточивши на дядях і племінниках майстерність, можна рухатися далі. Лише так ви станете багатою людиною...” Велику піраміду зруйновано 1920 р., після того як у місцевій газеті з’явилася стаття, що викривала шахрайську схему, і тисячі вкладників кинулися забирати свої гроші.

Найбільшою за обсягом вкрадених коштів є фінансова піраміда, що була побудована одним із засновників Нью-Йоркської фондової біржі, Бернардом Медоффом. 71-річний **Медофф** протягом багатьох років вибудовував свою «фінансову піраміду» насамперед за рахунок нью-йоркських багатіїв та голлівудських зірок. Але серед клієнтів шахрая були також банки, інвестиційні фонди та благодійні організації. Загальний обсяг афери – декілька десятків мільярдів доларів. Піраміда Медоффа «завалилася» у грудні 2008 року, у розпал світової фінансової кризи. Схема багато років працювала за принципом «снігової кулі» – попри збиткові операції на біржі та відчуження багатомільйонних сум на особисті потреби засновника, вкладники безперервно отримували високі прибутки. Це було можливо доти, доки з’являлися все нові вкладники-мільйонери. Медофф ніколи не проводив рекламних кампаній у ЗМІ – він залучав інвесторів методом «усної пропаганди» у колах багатіїв. Вкладати гроші у структури «зіркового фінансиста», як називали Медоффа наївні клієнти, вважалося модним серед представників нью-йоркських засобів масової інформації.

Медофф народився 29 квітня 1938 р. у небагатій родині в районі Нью-Йорка під назвою Квінс. Про його батьків – Ральфа й Сільвію Медофф – відомо тільки те, що вони в якийсь період займалися торгівлею цінними паперами, але це не приносило їм великих прибутків. Берні, як його називають друзі, вчився у

школі Far Rockaway High School, яка протягом десятиліть випускала відомих учених, спортсменів і політиків. Він одержував гарні оцінки, але видатним учнем не був, принаймні, не отримав жодної нагороди за успіхи з якогонебудь предмету. Як кажуть його колишні однокласники, Медофф надавав перевагу плаванню у школі. Його тренер надав йому першу роботу – рятувальника – на пляжі Atlantic на ЛонгАйленді.

Свою освіту майбутній мільярдер продовжив в Університеті Алабами, а звідти перевівся до приватного ньюйоркського університету Хофстра. Одержавши у 1960 р. диплом політолога, Медофф вирішив організувати власний бізнес. У нього в розпорядженні було \$5 тис., накопичених ще під час роботи рятувальником, і він вирішив відкрити компанію Bernard L. Madoff Investment Securities, у справах якої йому допомагала дружина Рут Альперн Медофф. Їхнє підприємство займалося торгівлею акціями недавно створених або дрібних компаній, які не могли торгуватися на біржі. Ця діяльність приносила стабільний, але невеликий прибуток.

Шлях до справжнього багатства Медоффа почався із появою перших комп'ютерів – він зрозумів, що з їхньою допомогою розробляти операції з торгівлі акціями набагато практичніше. При вдалому збігу обставин електронна торгівля цінними паперами дозволила б створити біржовий майданчик, здатний конкурувати з Ньюйоркською фондовою біржею, яка працювала за старими технологіями. Цю ідею підтримала Національна асоціація фондових дилерів, і 1971 року при ній була створена біржа NASDAQ, яку очолив Медофф. Він також став одним з головних гравців на новому торговельному майданчику, почавши заробляти сотні тисяч, а згодом і мільйони доларів у рік. Разом із цим Медофф став заводити надзвичайно корисні знайомства у Вашингтоні. Згодом він перетворився на впливову людину, одного з керівників Асоціації фондової індустрії США, і багато політиків прагнули приятелювати з ним, а пізніше – й довірити йому свої гроші.

Компанія Bernard L. Madoff Investment Securities майже весь час свого існування була сімейною справою: брат Бернарда Медоффа Пітер став

працювати в ній з початку 1970х років Отримавши вищу освіту, у компанію прийшли й сини її засновника – Ендрю й Марк. Але ніхто з них не підозрював, що, крім брокерської діяльності, Бернард Медофф займався ще й безпосереднім управлінням коштами клієнтів. Точніше, робив вигляд, що займався. За власним зізнанням Медоффа, у 1990х роках він почав приймати під своє управління гроші великих бізнесменів і організацій, у тому числі благодійних. Вони довіряли йому свої активи, тому що сподівалися на могутність і авторитет фондового професіонала, який мав зв'язки й вплив не тільки у фінансових, але й політичних колах. Медофф прагнув виправдати ці надії. Його управляюча компанія Fairfield Sentry стала відгалуженням Bernard L. Madoff Investment Securities, але всі дані про її діяльність Медофф тримав у секреті. Він тільки пояснив вкладникам, що буде збільшувати їхні гроші за рахунок операцій з акціями найбільших компаній і їх опціонами. Дивіденди він обіцяв скромні, не більше 1020% на рік, але це нікого не засмучувало, навпаки, заспокоювало: клієнти Медоффа вірили, що ніхто не намагається втягнути їх у фінансову піраміду.

Насправді Медофф просто складав гроші своїх клієнтів на банківський рахунок, з якого, якщо було потрібно, виплачував дивіденди. З моменту заснування управляюча компанія Медоффа щороку повідомляла про прибутки приблизно в 10,5%, навіть коли фондовий ринок переживав спад. У листопаді минулого року, наприклад, у звітах організації говорилося про збільшення капіталу на 5,6% з початку року, у той час як акції 500 найбільших компаній у рейтингу Standard & Poor's за той самий період упали на 37,65%. Утім, неправдоподібні звіти компанії Медоффа майже нікого не турбували – гроші надходили до нього постійно, і до моменту краху його фінансової піраміди тисячі клієнтів вклали в неї \$65 млрд.

Ймовірно, якби не фінансова криза, вона продовжувала б працювати й далі, але в якийсь момент занадто багато вкладників вирішили забрати з Fairfield Sentry свої гроші. 10 грудня 2008 року Бернард Медофф зустрівся зі своїми синами й розповів їм, що компанія, якою він керував одноосібно,

прогоріла, й у нього не залишилося коштів для виплати своїм клієнтам. Тільки \$200300 млн. він хотів витратити на новорічні бонуси співробітникам, перед тим як здатися владі. «Усе це велика неправда, простіше кажучи – гігантська схема Понці», – сказав він. Наступного дня сини Медоффа Ендрю й Марк повідомили про незаконну діяльність батька одночасно ФБР і Федеральній комісії з цінних паперів і бірж. Бернарда Медоффа заарештували, і на суді він визнав свою провину. Його майно, у яке входять шикарні будинки, яхти, колекції дорогоцінних каменів і творів мистецтва загальною вартістю \$823 млн, було конфісковано для виплати грошей ошуканим клієнтам. Разом з тим, Бернард Медофф був відомим філантропом та добропорядним громадським діячем. Він очолював Раду директорів Школи Бізнесу в університеті Ієшиви, а також Скарбником його Ради Опікунів. Крім цього, він був членом Комісії з відновлення історичного центру Нью-Йорка, а також членом престижної Культурної Групи Закладів Нью-Йорка. Ним було засновано Сімейний фонд Медоффа, який зробив пожертвування в розмірі \$19 млн Фонду досліджень проблем кісткового мозку, а також пожертвував близько \$6 млн на дослідження лімфоми.

Б.Медофф був також головним спонсором Демократичної партії США. Цікавим є висловлювання Б. Медоффа про інвесторів: «Нехай вони почнуть із невеликої грошової суми, і якщо в перші рікдва залишаться задоволені, то можуть внести ще»[58]

Кримінальна активність скандально відомих у країнах СНД компаній, що залучали кошти громадян, сягає в історію фінансового ринку. Період найбільш інтенсивної появи шахрайських компаній, які діяли за “схемою Понці”, припадає на кінець 1993 р. Протягом 1993–1997 рр. в Україні було порушено 222 кримінальні справи за ознаками шахрайства в комерційних структурах, учинених способом фінансової піраміди. Особливого розголосу в нашій країні набули такі “пірамідальні” структури, як ЗАТ “Український будинок Селенга”, ТК “Алькор-траст”, ДП “Тана-траст”. АТ “Ініс-траст”, ДП “Гермес-фінанс Україна”, ДП “Якір-траст”, НПФ “Оберіг”, АТ “След-Інвест”, ДП “Слід-траст”,

ПП “Меркурій” і “Саламандра”. Найбільших збитків завдали ТК “Меркурій” (20 млн дол. США, понад 1 млн потерпілих), ЗАТ “Український будинок Селенга” (9 млн дол. США, понад 890 тис. потерпілих), недержавна пенсійна фундація “Оберіг” (2 млн дол. США, понад 300 тис. потерпілих). За деякими підрахунками, укладникам завдано збитків на суму 155,5 млн грн (без урахування інфляції), 24,7 млн дол. США і 354 тис. німецьких марок. Нова хвиля цього виду шахрайства припала на початок 2000-х років, коли стабілізація економічних процесів у країні та зростання доходів окремих категорій громадян спричинили зростання інвестиційної активності населення. Щоправда, для маскування своїх дій шахраї почали використовувати прикриття некомерційних фондів і товариств (товариств взаємного страхування, клубів соціальних інновацій, допомоги інвалідам та іншим соціально незахищеним категоріям населення), небанківських фінансових установ (кредитних спілок, інвестиційних компаній), схем організації мережевого маркетингу, зокрема у мережі Інтернет. Із впливом 2010 року в Україні, а також і інших країнах колишнього радянського союзу активізувалися нові а декуди і давно забуті фінансові піраміди такі як : МММ, Меркурія, Helix . Дуже відома на даний момент являється Helix яка наданий час являється найбільш вдалою фінансовою пірамідою в Західній Україні. Яка склала збитків близько 45 мільйонів гривень. Керівники даної фірми приваблювали своїх клієнтів відповідними вкладками – суть якої зазначалася вклади гроші і отримай в десять раз більше[69,С.74-77] .

Основні ознаки такої піраміди :

1. В організації немає ліцензії. Представники запевняють, що для цього виду діяльності вона не потрібна.
2. Вкладникам обіцяють високу дохідність.
3. У рекламі сповіщають, що високу дохідність обумовлюють нові надприбуткові методи інвестування.

4. Вкладників закликають не думати довго, а якнайшвидше вкладати гроші.
5. Виплати клієнтам здійснюють не з прибутку компанії, а з вкладів нових клієнтів.
6. Вкладників не інформують про можливі ризики.
7. Договір складено таким чином, що у разі краху компанії вкладники нічого не отримають.
8. Приховують інформацію про керівництво компанії та її реквізити.
9. Клієнти пишуть розписку про нерозголошення конфіденційної інформації.
10. Вкладників змушують оплатити реєстраційний збір, а розмір прибутку залежить від кількості приведених особисто ним клієнтів.
11. Висока гарантована прибутковість. На практиці мало хто може гарантувати стабільну прибутковість інвестицій.
12. Реєстрація в офшорних зонах. Багато шахрайських організацій мають власників в офшорах та іноземних топ-менеджерів з вигаданими заслугами та регаліями.
13. Нестандартна ліцензія. Основна маса фінансових пірамід не обтяжує себе отриманням державної ліцензії. Найчастіше демонструються свідоцтва про реєстрацію юридичної особи, ліцензії екзотичної країни або банальні підробки справжньої ліцензії.
14. Підробка назв і організаційно-правових статусів. Можливе також маскування під фінансові бренди або експлуатація приналежності до державних структур.
15. Непрозора структура активів, куди вкладені гроші інвесторів. Замість красивих декларацій повинна бути конкретна інформація на сайті управляючої компанії у вигляді списку активів.
16. Використання договорів позики. Саме так більшість пірамід оформляють відносини зі своїми жертвами. Договори позики повністю відповідають Цивільному кодексу і захищають піраміду від можливих фінансових претензій. Роздільний облік відсутній, клієнт може ознайомитися з договором тільки в офісі при особистій зустрічі.

17. Використання принципів мережевого маркетингу. Клієнт може отримати додатковий дохід, якщо залучить своїх друзів або знайомих. Завдяки цьому кількість людей в афері зростає в геометричній прогресії. Наявність хоча б кількох з перерахованих ознак – це вже серйозний привід задуматися. Варто пам'ятати, що висока прибутковість завжди пов'язана з відповідним ризиком.

Також Можна сказати що особливу увагу слід приділити так званні фінансові піраміді як «Меркурій» яка своєю особливістю подібна до попередньої

Принцип роботи таких пірамід, за словами експерта, досить простий. Припустимо, ви вклали гроші і пройшов час і ви отримали прибуток. Природно, це радує. Проходить місяць, другий. Ви задоволені результатом. Організатор бачить, що справа йде, бачить, що все виходить. Це називається: "організатор заливає фундамент".

Звісно, у вас є коло друзів, родичів, знайомих. Ви ділитеся своєю радістю, рекламуєте піраміду. І вже серед ваших друзів з'являються зацікавлені. Хтось вкладе мінімум, хтось максимум. Насправді, піраміда - це величезна кількість людей і вкладів. Але в один день, за пару хвилин люди втрачають все. Звалилася піраміда, організатор забрав усі гроші. Хтось втрачає сотні, а хтось тисячі.

Також як можна сказати що сучасна людина на кожному кроці потрапляє у залежність від себе самої, інших людей, обставин або грошей. Матеріальні блага часто спонукають на особливо безглузді вчинки. Наприклад, до участі у фінансових пірамідах. Від діяльності шахраїв страждає величезна кількість людей, тим не менш, вони регулярно з'являються на фінансовому ринку і при цьому не скаржаться на відсутність клієнтів.

Поняття “фінансова піраміда” у законодавстві чітко не визначено. Зокрема, у п. 7 ч. 3 ст. 19 (“Заборона нечесної підприємницької практики”)

Закону України “Про захист прав споживачів” до дій, що вводять в оману, віднесено утворення, експлуатацію або сприяння розвитку пірамідальних схем, за яких споживач сплачує за можливість одержання компенсації, яку надають за рахунок залучення інших споживачів до такої схеми, а не за рахунок продажу або споживання продукції . Згідно з п. 44 Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 роки, затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376/2000, ідеться про те, що “...з метою запобігання виникненню так званих фінансових пірамід потрібно підготувати пропозиції щодо обов’язкового ліцензування всіх видів підприємницької діяльності, які передбачають залучення грошей під різні договірні зобов’язання (інвестиційні, довірчі, пенсійні тощо)” . Не визначено й чітких ознак цієї діяльності, які можна було б застосовувати у слідчій та судовій практиці, хоча суди нерідко оперують цим терміном. Скажімо, у вироку Апеляційного суду м. Києва від 9 серпня 2005 р. у кримінальній справі з обвинувачення групи осіб у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 255, ч. 4 ст. 190 Кримінального кодексу (КК) України, шляхом соціально-економічного аналізу діяльності та порівняльного аналізу вивчених фактів з теоретичними положеннями в галузі економіки виявлено, що діяльність щодо проведення підсудними описаних у справі семінарів може бути кваліфіковано як організація фінансової піраміди замаскованого типу, в основі якої лежить вербувально-спонсорський тип залучення коштів (архів Апеляційного суду м. Києва, 2007 р.). Слово “піраміда” у прямому значенні – це “велика кам’яна споруда з чотирикутною основою і трикутними боковими поверхнями, які утворюють на вершині поверхні гострий кут”; “многогранник, основа якого являє собою многокутник, а бічні грані – трикутники, що мають спільну вершину. За метою та особливостями створення фінансова піраміда є способом незаконного заволодіння чужими коштами шляхом обману та зловживання довірою, тобто способом шахрайства.

Водночас у літературі є різні підходи до визначення суті фінансової піраміди: економічні, математичні, юридичні. Представники економічної науки фінансову піраміду розуміють як ситуацію, що виникає у зв’язку із залученням

коштів від інвесторів у певний інвестиційний проект, коли поточна прибутковість цього проекту є нижчою за ставку залучення інвестицій, і тому частина виплат за внесками інвесторів здійснюється не з прибутку проекту, а із залучених нових коштів. Під час побудови фінансової піраміди кожний наступний (розташований нижче) “поверх” має бути “ширшим” за попередній, тобто перманентно збільшується кількість залучених учасників і розмір залучених коштів, яких має вистачити на виплату дивідендів та забезпечення поточних витрат з організації піраміди (оренда приміщень, оплата праці запрошених фахівців тощо). Зважаючи на те, що єдиним джерелом прибутку фінансової піраміди є залучені кошти нових учасників, для свого відтворення піраміда має безперервно “добудовувати” нові “поверхи”. Коли коштів стає менше, ніж потрібно для відтворення піраміди, настає фаза її стагнації, закономірним підсумком якої є збитки інвесторів і викриття афери.

Отже, підсумовуючи вище зазначене можна сказати що існують різні види визначення Фінансової піраміди. На думку Г. Агасандян, фінансова піраміда як фінансова конструкція, що представляє собою зростаючу в часі систему боргових зобов'язань, підтримувану все зростаючими в часі грошовими надходженнями, яка функціонує без реінвестування зібраних коштів і тільки до того моменту, коли поточні витрати на погашення цінних паперів, випущених раніше, стають рівні поточним доходам від продажу нових паперів

Я. Міркін, Ю. Росляк стверджують, що фінансова піраміда – це схема роботи організаторів піраміди з інвесторами, у якій зобов'язання на раніше залучені грошові засоби не повністю покриваються за рахунок їх вкладення у прибуткові проекти або активи, з метою придбання яких були залучені кошти, а будуть погашені за рахунок вступу у схему нових інвесторів і отримання від них надходжень грошових засобів .

С. Князев розглядає фінансову піраміду як вид шахрайства і, враховуючи її криміналістичні ознаки, сформулював визначення категорії «фінансова піраміда». Проте у даного визначення є певний недолік, а саме те, що автор

звужує поняття, беручи за прикриття злочинної діяльності лише інвестиційну діяльність .

Одним із принципів діяльності фінансових пірамід, що використовують як фінансові інструменти цінні папери (акції, облигації) чи сурогати цінних паперів, є принцип самокотирування. Котирування цінних паперів здійснюють самі емітенти або близькі до них фірми, створюючи ілюзію ліквідності. Самокотирування цінних паперів поєднується з пірамідальною системою виплат, при якій першим акціонерам дивіденди нараховують за рахунок подальших розміщень цінних паперів серед нових власників за все зростаючою ціною. Самокотирування рано чи пізно призводить до різкого падіння курсу цінних паперів і завдання збитків інвесторам. Однак інвесторам передовими рекламними засобами нав'язують думку, що дані цінні папери неодмінно повинні зростати в ціні, а отже, це зростання триватиме завжди. Дезінформація, що заперечує неминучість краху фінансової піраміди або відволікає від цього увагу вкладників, є стратегічним чинником розвитку даної структури. Для залучення значних ресурсів у фінансову піраміду дезінформація має поширюватись досить активно й переконливо. Тому, аналізуючи чинники розвитку фінансових пірамід, доцільно використовувати поняття «медіа-вірус»[13,С.204-211].

У державі мають діяти канали поширення інформації, які б протидіяли шкідливим медіавірусам, що спонукають до вкладень у фінансові піраміди. В Україні, приміром, організацію та координацію функціонування таких каналів може здійснювати Рада національної безпеки і оборони. Вагомий внесок у вирішення цієї проблеми можуть зробити державні регулятори ринку фінансових послуг і саморегульвні організації. Зокрема, вони можуть розміщувати на своїх офіційних сайтах інформацію про підозрілі варіанти інвестування. Інформаційна складова запобігання та протидії фінансовим пірамідам може мати навіть важливіше значення, ніж правова. Вирішальна роль належить методам ідентифікації фінансових пірамід і прогнозування моменту

їх краху. Публікування інформації про пірамідальні структури й проекти обмежить обсяг поглинання ними фінансових ресурсів.

Враховуючи думку різних науковців можна визнати, що фінансова піраміда – це відповідна форма організації ведення бізнесу, яка не передбачає виробництва товару, надання відповідних послуг, а передбачає щорічні, щомісячні внески вкладників. З метою ідентифікації фінансових пірамід на ринку фінансових послуг, механізми функціонування яких постійно вдосконалюються, важливим аспектом дослідження є виявлення їх характерних ознак. Такий підхід дозволяє виявити існування фінансової піраміди на ринку фінансових послуг, оскільки досить часто діяльність таких структур прикривається функціонуванням легальних фінансових посередників, інколи такі структури реалізують свою діяльність паралельно з роботою фінансових установ, які працюють виключно у межах чинного законодавства, що ускладнює процес ідентифікації фінансової піраміди, оскільки вона не реєструється власниками як юридична особа. Як зазначає С. Чернявський, головним завданням організаторів протиправної оборудки є залучення інвесторів, участь яких забезпечує нові прибутки проекту, тобто сума залучених від інвесторів коштів перевищує розмір прибуткової вартості, який забезпечує певний інвестиційний проект.

Основне завдання кожного із організаторів фінансової піраміди – певні зобов'язання або ж пропозиції щодо виплати на початковому етапі відповідних дивідендів. В більшості випадків особа, яка вклала певну суму, гарантується повернення зазначеної суми, або вдвічі більшої протягом року. Тим самим такий рекламний вчинок приваблює майбутніх інвесторів, які в більшості випадків навіть не задумуються і відповідно ризикують, що в один «прекрасний» момент дана фірма може припинити свою діяльність і тим самим не повернути обіцяні дивіденди. У зв'язку із ситуацією, яка склалася сьогодні, вкладники шукають легких способів отримати прибуток і одним із таких способів є вкладання коштів у фінансові піраміди, які в подальшому

розвалюються, створюючи безліч серйозних проблем і не тільки фінансового характеру.

1.2. “Характеристика злочинних технологій заволодіння коштами громадян способом фінансової піраміди.

В даний час в сучасному суспільстві існує багато видів злочинних технологій заволодіння коштами громадян. Основним із них вважається Шахрайство . *Шахрайство* -це Заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (шахрайство) -карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років(ст.190 ККУ).

Представники економічної науки фінансову піраміду розуміють як ситуацію, що виникає у зв'язку із залученням коштів від інвесторів у певний інвестиційний проект, коли поточна прибутковість цього проекту є нижчою за ставку залучення інвестицій, і тому частина виплат за внесками інвесторів здійснюється не з прибутку проекту, а із залучених нових коштів. Під час побудови фінансової піраміди кожний наступний (розташований нижче) “поверх” має бути “ширшим” за попередній, тобто перманентно збільшується кількість залучених учасників і розмір залучених коштів, яких має вистачити на виплату дивідендів та забезпечення поточних витрат з організації піраміди (оренда приміщень, оплата праці запрошених фахівців тощо). Зважаючи на те, що єдиним джерелом прибутку фінансової піраміди є залучені кошти нових учасників, для свого відтворення піраміда має безперервно “добудовувати” нові “поверхи”. Коли коштів стає менше, ніж потрібно для відтворення піраміди, настає фаза її стагнації, закономірним підсумком якої є збитки інвесторів і викриття афери[7]

Економічна природа фінансової піраміди та шахрайства має спільну основу. Класичними “пірамідами” є банки, інвестиційні фонди, кредитні спілки, проекти мережевого маркетингу тощо. В основі цих пірамід – кошти,

залучені від укладників для використання їх у певному бізнесі (законній фінансово-господарській діяльності). Фінансову піраміду як спосіб шахрайства слід відрізнити від правомірної економічної діяльності за низкою ознак, що свідчать про можливий обман інвесторів (укладників), які перебувають в основі піраміди з боку організаторів. Завданням організаторів фінансової піраміди є залучення нових інвесторів, участь яких забезпечує їх прибуток, тобто сума залучених від інвесторів коштів у шахрайській схемі завжди перевищує розмір прибуткової вартості, який може забезпечити певний інвестиційний проект. Тому в назвах організацій, що використані для маскуванню фінансових пірамід, як правило, закладено ідеї швидкого одержання надприбутків (“Твій шанс”; “Быстрые деньги”), використання передових технологій бізнесу та приналежності до світових технологічних новацій (“Бізнес-капітал”, “Еліта-центр”), покровительства міфічних сил чи причетності до релігійних культів (“Меркурій”, “Гермес”, “Церква “Посольство Боже”); міжнародних зв’язків організації (“Golden Circle International”; “Глобальна система тренінгів”); шляхетних мотивів соціальної допомоги (“Оберіг”, “Фонд Відродження”) тощо. Фінансова піраміда завжди пропонує непрозору сферу діяльності, тобто учасники (потенційні потерпілі) не можуть перевірити характер інвестиційного проекту та спрямування залучених коштів. Наприклад, серед інвестиційних проектів, у яких пропонував брати участь мільйонер Флетчер, були такі: компанія з прокату лімузинів в Австрії, будівництво житла в Луганську, відкриття мережі піцерій у Ялті, відновлення бази відпочинку на узбережжі Азовського моря та низка інших[10,624 с.].

Досить цікавими є спроби обґрунтування ознак фінансових пірамід з використанням методів математичного моделювання (Г. Г. Димитриаді, С. В. Дубовський, В. Д. Черепанов та ін.). Ці автори запропонували методики статистичного вимірювання результатів діяльності суб’єктів господарювання, а також визначили критерії, за якими можна відрізнити реальний бізнес-проект від фінансової піраміди [11]. Слідча та судова практики підтверджують ефективність використання економічних і математичних досліджень для

доказування ознак шахрайства в діяльності організаторів фінансових пірамід. Згідно з висновком експерта, який проводив математичну експертизу, навіть за умов найвигіднішого перерозподілу грошових коштів серед членів організації “Атлант” (м. Київ) лише 25,0 % інвесторів мали теоретичну можливість повернути свій вступний внесок й отримати прибуток, а решта 75,0 % не лише не мали б змоги отримати прибуток, а й узагалі повернути вкладені кошти. Оскільки кожен вкладник, який робив вступний внесок у розмірі 1,9 тис. дол. США, для повернення коштів мав запросити трьох осіб, а останні ще по три особи тощо, кількість членів організації, які втрачали свої кошти, збільшувалася (за матеріалами слідчого управління ГУ МВС України в м. Києві, 2008 р.). Адже фінансову піраміду слід розглядати, по-перше, як спосіб шахрайства, що забезпечує реалізацію злочинного наміру шахраїв, і, водночас, як інструмент одержання прибутку професійними менеджерами завдяки залученню коштів інвесторів. Принциповою відмінністю фінансової піраміди від реального бізнес-проекту є джерело виплати дивідендів.

Способи заволодіння коштами громадян через відповідні цікаві пропозиції вкладання грошей а отримай в десять разів більше виникає велике захоплення. , а отже даних технологій і способів є доволі багато які обгрунтованні .Наприклад візьмем такі випадки :

Перший із них є доволі сприятливим для молоді ,або людей старшого віку називається він: **«Пропонуємо заробити»**

Зазвичай все виглядає таким чином: приємні молоді люди роздають листівки із запрошенням на високооплачувану роботу. Пропозиція дуже приваблива. У зазначений день і час у великому залі якого-небудь клубу або установи збираються сотні людей, які бажають отримати високооплачувану роботу. Співробітники фірми повідомляють, що їхня компанія займається мережевим маркетингом (називають його при цьому прогресивним видом бізнесу, широко поширеним у світі).

Про мережевий маркетинг багато присутніх зазвичай не мають жодного уявлення. На них обрушується шквал інформації: про величезні заробітки, про котеджі, побудовані співробітниками, про придбані яхти і т. д. Приголомшливі перспективи зачаровують. Для здійснення казки треба всього лише внести до бізнесу фірми кілька сотень доларів і привести з собою ще трьох клієнтів, які теж принесуть таку суму. Тільки після цього гроші потечуть у вашу кишеню. Комуś може пощастить і він, дійсно, отримає якийсь дохід. Але більшість клієнтів залишаться ні з чим.

Другий вид являється більш пасивним .Відомий під назвою: **«Елітний клуб»**

Цей вид шахрайства полягає у створенні якихось елітних закритих клубів з метою отримання високого прибутку їх членами, які обов'язково повинні мати респектабельний вигляд і платити високі внески за право вступу та відвідування клубу. Клуби надзвичайно прискіпливо вибирають майбутніх членів. До уваги береться фінансовий стан, сугестивність та готовність вірити бездоказовим заявам. При цьому члени клубу офіційно не купують жодних акцій або облігацій, а оформляють внески як дарування певної суми однієї приватної особи – іншій.

Третім і більш вданий час є прогресивний є : **«Духовне просвітництво»**

Цей різновид представляє собою поділ фінансової піраміди на кілька спеціалізованих підрозділів, більшість з яких зовні займається законною діяльністю і є офіційно визнаним джерелом отримання прибутку. Важливою відмінною рисою системи є її релігійна спрямованість. Керівники «філій» і найбільш відповідальні посадові особи в них призначалися тільки з найближчих учнів гуру-засновника, що офіційно займається лише духовним просвітництвом. Але фінансова основа системи – звичайна піраміда з виплат премій осіб, які раніше вступили, за рахунок внесків новоприбулих.

Четвертим і таким відомішим являється : **«Купи-продай»**

Ця форма маскуванню фінансової піраміди сьогодні має найбільше поширення і мінімально вразлива в юридичному відношенні. Вона полягає в продажу якихось послуг, які ніколи не будуть надані. У світі близько 4 тисяч тільки великих компаній, які торгують за принципом «з рук в руки». Обороти їх перевищують 300 мільярдів доларів[12,18 с.].

Брати характерніше і значиміше потрібно зазначити що люди продумують характерні особливості і способи вчинення фінансових злочинів . Детальніше продумують кожен крок способу вчинення шахрайства.

1.3. “Характеристика предмета та обстановки злочинного посягання, особи злочинця та злочинних груп, а також особи потерпілого”

Криміналістична характеристика є головним елементом окремої криміналістичної методики, що дозволяє визначати напрямок розслідування конкретної кримінальної справи.

Криміналістична характеристика відбиває типові ознаки і властивості злочину, її можна розглядати як „еталон”, з яким можна порівнювати розслідувану подію і пізнавати її сутність. Тому криміналістична характеристика – це своєрідний „трафарет”, що дозволяє порівнювати з ним інформацію на певному етапі і визначати напрямок подальшого розслідування.

Криміналістична характеристика – це відносно постійна сукупність інформації про злочин, вона змінюється в міру наукового дослідження й узагальнення практики.

На основі існуючих у літературі понять криміналістичної характеристики можна запропонувати наступне її визначення.

Криміналістична характеристика – це певна сукупність інформації про типові криміналістично значимі ознаки і властивості конкретного виду (групи) злочинів, що дозволяє розпізнавати їх і визначати напрямок розслідування.

Таким чином, криміналістична характеристика описує типові ознаки і властивості об’єкта злочинного посягання, особи злочинця, способу вчинення,

обставин вчинення, типові ситуації, тобто характер вихідних даних на момент початку розслідування й ін.

Зміст криміналістичної характеристики повинен охоплювати всі елементи предмета доказування, що характерні для розслідування конкретної категорії злочинів. Звідси важливе значення має з'ясування змісту і структури криміналістичної характеристики.

У період суттєвих соціальних і економічних перетворень у суспільстві виникла потреба в криміналістичному дослідженні злочинів, учинених у нових, актуальних сферах, недостатньо досліджених. Сюди відноситься й кредитно-фінансова сфера. Відомо, що проведення реформ прогресивного характеру пов'язано із значним реформуванням системи управління, видів банківських послуг, а також характеру і технології цієї діяльності. За відсутності достатнього досвіду, розроблених методик діяльності, а також неминучих прорахунків, створюється сприятлива обстановка для вчинення зазначеної групи злочинів. Криміналістичне дослідження злочинів дає можливість побудувати криміналістичну характеристику певного виду злочину і на цій основі групувати загальні ознаки злочинів, які мають спільний родовий об'єкт. Слід підкреслити, що розробка таких характеристик є обов'язковою умовою створення розгорнутих методик розслідування злочинів, рекомендацій з виявлення їх ознак і правильного обрання основних напрямів розслідування. Це положення стосується як шахрайства з фінансовими ресурсами, так й інших злочинів, що вчиняються у кредитно-фінансовій сфері.

Криміналістична характеристика злочину може бути декількох рівнів (окремого злочину, виду, групи злочинів). Характеристика групи, виду злочинів є найбільш інформативною й важливою під час їх розкриття та розслідування.

Видові й групові криміналістичні характеристики є типовими, тобто містять цілісні науково узагальнені відомості про відповідний вид або групу злочинів. Криміналістична характеристика окремого злочину, отримана в процесі його розслідування й наступного наукового осмислення, завжди є індивідуальною, але й наближеною до певної групи. Сукупність ознак, що

утворюють криміналістичну характеристику злочинного діяння, є множиною, складові елементи якої органічно пов'язані між собою різним чином. При цьому можна виділити багато форм таких зв'язків між елементами криміналістичної характеристики, властивих у той самий час зв'язкам елементів відповідної злочинної діяльності.

Наприклад, за ступенем детермінації, напрямком, типом процесів, змістом тощо. З урахуванням потреб криміналістики, найбільший інтерес має виділення й вивчення таких видів зв'язків елементів характеристики, які носять характер певних закономірностей, опираються на дані узагальнення слідчої практики, на вивчені статистичні сукупності кримінальних справ і характеризують ступінь міцності такого зв'язку. Знання закономірних зв'язків між елементами криміналістичних характеристик різних видів злочинів дозволяє сформулювати типові версії, які, в свою чергу, є підставою для побудови версій у межах розслідування по конкретних кримінальних справах. Крім того, шляхом зіставлення типової криміналістичної характеристики з виявленою по конкретній справі криміналістично значимою інформацією, можна проаналізувати стан розслідування, особливо на його первинному етапі й прогнозувати можливості подальших дій з розкриття злочину. Розгляд загальних питань формування криміналістичної характеристики злочинів дозволяє перейти до дослідження особливостей криміналістичної характеристики шахрайства з фінансовими ресурсами та її окремих елементів.

До елементів криміналістичної характеристики цього виду злочину слід віднести:

1. предмет злочинного посягання;
2. спосіб учинення злочину;
3. обстановку вчинення злочину;
4. відповідну слідову картину злочину (сліди (або наслідки злочину) та збитки, заподіяні його вчиненням);

5. особу злочинця.

Для шахрайства з фінансовими ресурсами характерні ознаки, які відрізняють його від інших видів злочину, в першу чергу, це те, що да ний вид злочинів учинюється в кредитно-фінансовій сфері, що певною мірою обумовлює значні суми заподіяних збитків. Центральним елементом криміналістичної характеристики таких злочинів є спосіб учинення, що характеризує діяльність злочинця, ві- дображає відповідну систему зв'язків і відносин елементів, що входять до єдиної структури злочинної діяльності . Відповідно до чинного законодавства (ст. 222 КК України) спосіб вчинення злочину виражається у діях, які полягають у наданні завідомо не- правдивої інформації державним органам, банкам або іншим кредиторам. Неправдивість такої інформації полягає в тому, що на її основі кредитор робить неправильні висновки про справжній фінансовий або господар- ський стан потенційного позичальника. Якби кредитор володів правдивою інформацією, він не надав би позики взагалі або суттєво скорегував би умови її надання. Така неправдива інформація має міститися в певних документах, які надаються для одержання позики або пільг щодо оподаткування.

Суттєвим у шахрайстві з фінансовими ресурсами виступає застосування обману або зловживання довірою. Аналіз кримінальних справ про зловживання з кредитними коштами, що розглядалися судами України, показує, що сприятливі для злочинів умови у цій сфері нерідко створювалися самими службовими особами банків (кредиторів). Про це свідчать і результати узагальнень матеріалів кри- мінальних справ, де відзначаються такі фактори: порушення встановленого порядку укладання кредитних договорів; недостатня обізнаність працівників банків у правовому регулюванні засобів забезпечення кредитів (поруки, гарантії, застави, страхування); не проведення банками перевірок поданої суб'єктом документації про його фінансовий стан і платоспроможність; не обумовленість кредиту, що надається; недостатній контроль цільового використання наданих у кредит коштів. Поряд зі способом

вчинення, інформативно значимими для розкриття й розслідування зазначених злочинів є відомості про обстановку вчинення протиправних операцій.

Обстановці, в якій вчинюється шахрайство з фінансовими ресурсами, властиво недостатньо ретельне вивчення кредитором даних про позичальника, відсутність детальної перевірки його фінансового стану й господарської діяльності, а також контролю за діяльністю позичальника після одержання кредиту. Підготовка до протиправних дій нерідко зводиться до фальсифікації документів, що надаються до кредитно-фінансової установи. Зокрема, фальсифікуються анкетні дані клієнта, установчі й реєстраційні документи, бухгалтерська звітність (річна, квартальна й місячна), план-прогноз надходження коштів на рахунки позичальника, техніко-економічне обґрунтування використання кредиту (субсидії, субвенції, дотації), відбувається підкуп співробітників банку або представників інших кредиторів тощо.

Обстановка, що складається або спеціально створюється злочинцями для вчинення вказаних злочинів, формується під впливом різних неузгодженостей, суперечливих положень чи прогалин у законодавстві, що регулює сферу господарської діяльності; необґрунтованості окремих рішень і механізму їх реалізації в діях відповідних посадових осіб тощо. Злочинам, пов'язаним з використанням комп'ютерних інформаційних систем, сприяє обстановка слабого контролю за порядком їх роботи, недостатня захищеність інформаційних систем від неправомірного доступу[20,с.1048].

Отже, характер обстановки вчинення злочинів у кредитно-фінансовій сфері є багатоаспектним і охоплює різні питання, пов'язані з готуванням, учиненням, приховуванням злочинної діяльності, а також враховує низку чинників суб'єктивного характеру, пов'язаних зі ставленням банківських працівників чи службових осіб інших кредитних установ до своїх обов'язків, рівень їх професійної підготовки. Вчиненню злочину сприяє й те, що в деяких банках не налагоджена взаємодія між службами, що мають відношення до видачі кредитів, – кредитними та юридичними відділами, службою безпеки, а

також, іноді, й пряма співучасть банківських службовців у вчиненні злочину. Крім того, злочини у кредитно-фінансовій сфері часто вчинюються організованими злочинними групами, що передбачає ретельну підготовку та активні заходи щодо протидії розслідуванню. Типова слідова картина при шахрайстві з фінансовими ресурсами характеризується наявністю матеріальних та ідеальних джерел. Особливістю механізму злочину є те, що дії злочинців відображаються в різного роду документах, що виготовляються за допомогою комп'ютерної техніки з сучасними версіями програмного забезпечення, сканерів, струминних і лазерних принтерів (у тому числі кольорових). Крім того, при вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами у документи різними способами, у тому числі з використанням сучасних технічних засобів, вносяться певні зміни, які теж є слідами злочинної діяльності.

Нам також потрібно з'ясувати хто являється особою потерпілою - кримінальному провадженні фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. При вчинення таких злочинів .

Місце та обстановка вчинення шахрайства. Місце злочину пов'язане в першу чергу із способом вчинення злочину, предметом посягання та особою жертви. Шахрайське посягання на державне або колективне майно переважно вчиняється в установах, на підприємствах за місцем знаходження власників або за місцем зберігання майна, яке є предметом шахрайських дій. Шахрайство, спрямоване на заволодіння майном фізичних осіб, вчиняється в місцях купівлі-продажу предмета посягання (вулиця, місце проживання жертви тощо).

При вчиненні злочину шахрай створює відповідну обстановку, яка сприяє досягненню ним мети заволодіння майном шляхом обману або зловживання довірою. Така особа, наприклад, під час спілкування виявляє поінформованість у специфічних питаннях або демонструє своє знайомство з впливовими особами; використовує формений одяг, який не має права носити, тощо.

Вчинення шахрайства може відбуватися тривалий період часу, який складається з кількох часових відрізків (наприклад: знайомство, повторна зустріч; знайомство з іншими людьми, здійснення перед шахрайськими діями законних дій, які є вигідними жертві, та заволодіння майном шляхом обману або зловживання довірою). Вкрай важливо у справах зазначеної категорії з'ясувати моменти початку і закінчення шахрайського діяння, а отже, його протяжність у часі.

Предмет посягання та його характеристика мають значення для встановлення особи злочинця. Це можуть бути матеріальні цінності (грошові кошти - готівка або безготівкові гроші, коштовності, право на майно тощо).

Особа злочинця - це особа, яка досягла 16-річного віку. Переважно це особи, які мають здатність впливу та вміння переконувати; комунікабельні, мають сильний дар навіювання. До інших їх особистих якостей можна віднести: брехливість, хитрість; добре знання психології людини; вміння "подати" себе та обрати відповідну манеру поведінки.

Особа потерпілого має велике значення, оскільки є певний зв'язок між особливостями особи потерпілого і особи злочинця*. Зокрема, з боку шахрая простежується вибірковість жертви. Йдеться про демографічні дані (вік, стать, місце проживання, роботи); дані про спосіб життя, риси характеру, схильності, зв'язки і стосунки; відомості про віктимність. Але у злочинах до яких відносяться фінансові піраміди варто зазначити що особа потерпілого може будь яка особа яка досягла відповідно повної цивільної дієздатності . І яка відповідних шляхом увійшла в довіру організаторам даної фінансової піраміди. Суть особи потерпілого являлося те що дана особа здійснювала відповідний переказ грошей на отриманий рахунок .А на протязі даних перших пару місяців повинна була отримувати відповідні так звані девіденти[28,С.53-56].

Розділ 2 “Початковий етап розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди

2.1 “Особливості попередньої перевірки інформації про злочин та початок кримінального провадження

Варто зазначити що особливою складовою даного злочину є шахрайство яке характеризується Обман як спосіб шахрайського заволодіння чужим майном чи придбання права на таке майно полягає у повідомленні потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних відомостей, повідомлення яких мало б суттєве значення для поведінки потерпілого, з метою введення в оману потерпілого. Таким чином, обман може мати як активний (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей про певні факти, обставини, події), так і пасивний (умисне замовчування юридичне значимої інформації) характер. У другому випадку для наявності шахрайства необхідно встановити, що бездіяльність винного призвела до помилки потерпілого щодо обов'язковості або вигідності передачі майна (права на майно) шахраєві, була причиною добровільної передачі потерпілим майнових благ. Якщо особа заволодіває чужим майном, свідомо скориставшись чужою помилкою, виникненню якої вона не сприяла, вчинене не може визнаватися шахрайством. За певних обставин (у разі, якщо таке майно має особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність) такі дії можуть бути кваліфіковані за ст. 193.

Змістом обману як способу шахрайства можуть бути різноманітні обставини, стосовно яких шахрай вводить в оману потерпілого. Зокрема, це може стосуватися характеристики певних предметів, зокрема їх кількості, тотожності, дійсності (обман у предметі), особистості винного або інших осіб (обман у особі), певних подій, юридичних фактів, дій окремих осіб тощо. За своєю формою обман може бути усним, письмовим, виражатися у певних діях (підміна предмета, його фальсифікація тощо), у тому числі конклюдентних. Різновидом шахрайського обману судово практика визнає фіктивне представництво, за якого винний, створюючи враження про свою

належність до того чи іншого підприємства, має на меті укласти договори й отримати гроші без поставки товару або, навпаки, одержати товар без належної його оплати.

До найбільш поширених випадків застосування обману як способу шахрайства належать: вчинення різних угод щодо рухомого і нерухомого майна (купівля-продаж, оренда), коли потерпілому передається фальсифікований товар або предмети гіршої якості, або ж предметом угоди виступають фіктивні предмети, які не існують в об'єктивній реальності або не належать винній особі; незаконне отримання пенсій, субсидій, інших видів соціальної допомоги на підставі підроблених документів; обманне отримання попередньої оплати (авансу) за надання товарів чи послуг.

Зловживання довірою полягає у недобросовісному використанні довіри з боку потерпілого: для заволодіння чужим майном чи правом на нього винний використовує особливі довірчі стосунки, які склалися між ним та власником чи володільцем майна. Такі стосунки можуть виникати внаслідок особистого знайомства, родинних або дружніх зв'язків, рекомендацій інших осіб, зовнішньої обстановки, цивільно-правових або трудових відносин, соціального статусу винного чи інших осіб тощо. Як шахрайство, вчинене шляхом зловживання довірою, слід розглядати отримання кредиту, попередньої оплати за товари чи виконання робіт (авансу), укладення договору позики, укладення договору прокату тощо без наміру повернути отримані кошти чи інші матеріальні цінності, виконати відповідну роботу, повернути борг чи отримані у користування речі.

Отримання майна під умовою виконання якого-небудь зобов'язання може кваліфікуватися як шахрайство лише в тому разі, коли винна особа ще в момент заволодіння цим майном мала мету його присвоїти, а зобов'язання - не виконувати. Зокрема, якщо винна особа отримує від іншої особи гроші чи інші цінності нібито для передачі посадовій особі як хабар, маючи намір не передавати їх, а привласнити, вчинене належить кваліфікувати як

шахрайство. Якщо при цьому винний схилив хабародавця до замаху на дачу хабара, його дії слід також кваліфікувати за відповідними частинами статей 15, 27 і ст. 369.

Обман чи зловживання довірою при шахрайстві застосовуються винним з метою викликати у потерпілого впевненість про вигідність або обов'язковість передачі йому майна чи права на нього. Отже, обов'язковою умовою визнання обману чи зловживання довірою ознакою об'єктивної сторони шахрайства є використання його для заволодіння майном чи придбання права на майно. Якщо обман використовується для досягнення іншої мети, наприклад для створення умов для наступного заволодіння майном усупереч волі потерпілого, полегшення доступу до майна (для проникнення у Відповідне приміщення тощо) і безпосередньо не обумовлює перехід майна або права на нього до винного, він не може визнаватися способом шахрайства. Такі дії слід розцінювати як крадіжку або інший злочин проти власності[29,с.388-397].

Завдання кримінального судочинства можуть бути успішно вирішені, а права громадян - захищені, за умов, що кожному факту кримінального правопорушення буде надано оцінку та встановлено точну відповідність складу кримінального правопорушення конкретному діянню, котре мало місце в реальній дійсності. Однією з найважливіших функцій, покладених на правоохоронні органи, є виявлення фактів вчинення злочинів та кримінальних проступків і здійснення досудового розслідування. Кримінальним процесуальним кодексом та іншими законами України визначені найсуттєвіші, обов'язкові, узгоджені між собою вимоги щодо форм, умов, строків та процедур здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні, дотримання яких забезпечує досягнення цілей і виконання завдань такої діяльності.

До системи загальних умов проведення досудового розслідування необхідно віднести: дотримання правил підслідності; індивідуалізація

досудового розслідування шляхом об'єднання та виділення його матеріалів; своєчасний початок досудового розслідування; поєднання одноособових та колегіальних начал у розслідуванні; дотримання строків досудового розслідування; залучення до участі у досудовому розслідуванні широкого кола учасників процесу; недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування; загальні правила проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; розгляд уповноваженими процесуальними особами клопотань під час досудового розслідування.

Порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, кримінальним процесуальним кодексом України та іншими законами України.

Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура[33,С.297-299].

Метою даного дослідження окремих питань пов'язаних з початком досудового розслідування та підставами закриття кримінального провадження.

Згідно статті 214 Кримінального процесуального кодексу України початком досудового розслідування є прийняття рішення слідчим, прокурором невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про

вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування.

Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення затверджуються Генеральною прокуратурою України за погодженням з Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, органом, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства.

Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду.

У разі виявлення ознак кримінального правопорушення на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України, досудове розслідування розпочинається негайно; відомості про нього вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань при першій можливості.

Слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається.

До Єдиного реєстру досудових розслідувань вносяться відомості про:

- 1) дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;
- 2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника;
- 3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;
- 4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела;
- 5) попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 6) прізвище, ім'я, по батькові та посада службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та/або розпочав досудове розслідування;
- 7) інші обставини, передбачені положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань.

У Єдиному реєстрі досудових розслідувань автоматично фіксується дата внесення інформації та присвоюється номер кримінального провадження.

6. Слідчий невідкладно у письмовій формі повідомляє прокурора про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші відомості,

7. Якщо відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесені прокурором, він зобов'язаний невідкладно, але не пізніше наступного дня, з дотриманням правил підслідності передати наявні

у нього матеріали до органу досудового розслідування та доручити проведення досудового розслідування.

Досудове розслідування здійснюється слідчим того органу досудового розслідування, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення.

Якщо слідчому із заяви, повідомлення або інших джерел стало відомо про обставини, які можуть свідчити про кримінальне правопорушення, розслідування якого не віднесене до його компетенції, він проводить розслідування доти, доки прокурор не визначить іншу підслідність.

Якщо місце вчинення кримінального правопорушення невідоме або його вчинено за межами України, місце проведення досудового розслідування визначає відповідний прокурор з урахуванням місця виявлення ознак кримінального правопорушення, місця перебування підозрюваного чи більшості свідків, місця закінчення кримінального правопорушення або настання його наслідків тощо.

На початку розслідування слідчий перевіряє наявність вже розпочатих досудових розслідувань щодо того ж кримінального правопорушення. У разі якщо буде встановлено, що іншим слідчим органу досудового розслідування або слідчим іншого органу досудового розслідування розпочато кримінальне провадження щодо того ж кримінального правопорушення, слідчий передає слідчому, який здійснює досудове розслідування, наявні у нього матеріали та відомості, повідомляє про це прокурора, потерпілого або заявника та вносить відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Слідчий, прокурор має право провадити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування, або своєю постановою доручити їх проведення такому органу досудового розслідування, який зобов'язаний її виконати.

Досудове розслідування повинно бути закінчено у строки:

1) протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку;

2) протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

2. Строк досудового розслідування може бути продовжений у порядку, передбаченому КПК. При цьому загальний строк досудового розслідування не може перевищувати:

1) двох місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку;

2) шести місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості;

3) дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

3. Строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею або винесення постанови про відновлення кримінального провадження не включається у строки зазначені у ст. 219 КПК України.

Для того щоб ознайомитись з матеріалами досудового розслідування до його завершення необхідно подати клопотання стороною захисту, потерпілого і його представника чи законного представника про виконання будь-яких процесуальних дій після чого слідчий, прокурор зобов'язані розглянути дане клопотання в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав.

Про результати розгляду клопотання повідомляється особа, яка заявила клопотання. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання

вноситься вмотивована постанова, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин - надсилається їй.

Також слідчий, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за виключенням матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Відмова у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається.

Під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування особа, що його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії.

Підставами зупинення досудового розслідування відповідно до ст. 280 КПК України є:

1. Досудове розслідування може бути зупинене після повідомлення особі про підозру у разі, якщо:

1) підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком;

2) підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме;

3) наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва.

До зупинення досудового розслідування слідчий зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе, а також всі дії для встановлення місцезнаходження особи.

Якщо у кримінальному провадженні є два або декілька підозрюваних, а підстави для зупинення стосуються не всіх, прокурор має право виділити досудове розслідування і зупинити його стосовно окремих підозрюваних.

Досудове розслідування зупиняється вмотивованою постановою прокурора або слідчого за погодженням з прокурором, відомості про що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Копія постанови надсилається стороні захисту, потерпілому, які мають право її оскаржити слідчому судді.

Після зупинення досудового розслідування проведення слідчих (розшукових) дій не допускається, крім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного[41,с.424].

Кримінальним процесуальним кодексом передбачена можливість закриття кримінального провадження як на стадії досудового розслідування, так і під час судового провадження. Зокрема, ч. 1 ст. 284 передбачено, що кримінальне провадження закривається у разі, якщо:

- 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення;
- 2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення;
- 3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати;
- 4) набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою;
- 5) помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого;

б) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню;

7) потерпілий, а у випадках, передбачених КПК України, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення;

8) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу.

2.2 “Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди”

Сучасний етап розвитку державності в Україні характеризується серйозними труднощами на шляху становлення ринкових відносин в економіці країни. Особливу роль у переході до ринкових відносин відіграє кредитно-фінансова система, яка покликана служити стабілізатором господарських процесів за рахунок здійснення міжрегіонального та міжгалузевого перерозподілу грошового капіталу. Широке впровадження в господарські відносини операцій з кредитування є однією з умов нормального розвитку економіки держави. Однак корінні зміни у роботі банківської системи, послаблення державного контролю та цілий ряд інших причин соціального і правового характеру призвели до появи нових, раніше невідомих, суспільно небезпечних форм економічної поведінки. Особливе місце серед них займає шахрайство з фінансовими ресурсами.

Фінансове шахрайство – здійснення протиправних дій у сфері грошового звернення шляхом обману, зловживання довірою і інших маніпуляцій з метою незаконного збагачення. У кримінальному законодавстві України шахрайство з фінансовими ресурсами з'явилося в 1994 р. У Кримінальному кодексі України даний злочинний делікт (ст. 222 КК) віднесено до злочинів у сфері господарської діяльності.

У криміналістичній літературі по-різному оцінюється значення початкового етапу розслідування злочинів для розробки окремих методик. Ряд криміналістів акцентують увагу на організаційно-тактичному і методичному значенні початкового етапу розслідування, на його нерідко вирішальній ролі для успішного розслідування в цілому. Питання організації розслідування злочинів були об'єктом дослідження багатьох криміналістів, таких як Т.С. Балугіна, Р.С. Белкін, В.К. Гавло, С. А. Величкін та ін. Саме на даному етапі проводиться значна частина слідчої роботи зі збирання, оцінки та використання доказів для вирішення усіх завдань розслідування і встановлення обставин злочину або злочинної діяльності окремої особи чи групи осіб, повного і всебічного розкриття злочину. На наш погляд, діяльність із розкриття та розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами неможлива без чіткої організації.

Організувати розслідування означає:

- вчасно розробити узгоджений план необхідних заходів;
- налагодити взаємодію між слідчим, оперативними працівниками, фахівцями;
- забезпечити кваліфіковане керівництво слідчо-оперативною групою;
- забезпечити проведення регулярних оперативних нарад слідчою групою;
- налагодити систематичний обмін інформацією і звітністю про результати роботи слідчої групи і кожного слідчого;
- забезпечити необхідні умови роботи.

Для ефективного розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами необхідна чітка взаємодія органів досудового слідства і дізнання. Сама природа розслідування злочину припускає як необхідну передумову своєї організації поєднання слідчих та оперативно-розшукових дій, так як одних зусиль слідчих органів не завжди достатньо для вирішення численних завдань, пов'язаних з розкриттям злочинів. В організації розслідування злочину велике значення має планування. Правильно організоване планування уможливорює проводити

розслідування цілеспрямовано, дозволяє закінчити слідство в установлені законом строки, дисциплінує слідчого, забезпечує повноту та об'єктивність слідства, сприяє одержанню максимуму ефекту при найменшій затраті слідчим часу, сил і коштів.

Процес планування розслідування має певну структуру, він складається із ряду взаємопов'язаних елементів, які одночасно слугують етапами цього процесу.

Такими елементами є:

- вивчення початкової інформації;
- висунення версій;
- визначення обставин, які необхідно довести, та вирішення інших завдань розслідування;
- визначення шляхів, засобів і методів розслідування;
- визначення послідовності і строків вирішення окремих завдань та виконання окремих дій;
- визначення виконавців;
- визначення організаційних заходів щодо залучення виконавців, забезпечення використання окремих засобів і проведенню тих чи інших дій;
- складання письмового плану;
- коригування і розвиток плану .

Центром планування є складання плану розслідування. Так, 85,3 % опитаних слідчих складають план розслідування за справами про шахрайство з фінансовими ресурсами; 8 % слідчих план не складають; 6,7 % респондентів складають тільки інколи.

План розслідування складається залежно від обсягу інформації, яку має в розпорядженні слідчий.

План розслідування – програма діяльності слідчого. Найбільш поширена форма плану розслідування складається із наступних елементів:

- слідчі версії;
- обставини, що підлягають з'ясуванню;
- дії, які необхідно виконати для перевірки версії;
- виконавці;
- строки.

Процес розслідування поділяється традиційно на три етапи: початковий, наступний, завершальний. Отже, доречно і в плануванні розрізняти ті ж етапи, що і в самому розслідуванні.

Плануючи слідчі дії на початковому етапі розслідування, варто враховувати їх взаємодію з оперативно-розшуковими заходами, які проводяться одночасно. Дії слідчого та оперативних підрозділів органів внутрішніх справ мають бути погоджені за часом і метою.

На наступному етапі плануються не тільки дії, що допомагають зібрати докази, але й ті, за допомогою яких здійснюється перевірка доказової інформації, систематизація зібраного матеріалу, усуваються можливі суперечності. З урахуванням зібраної інформації на даному етапі коректуються версії і висувуються нові, планується призначення та проведення необхідних експертиз (судово-економічних, почеркознавчих, техніко-криміналістичних експертиз документів тощо), проведення обшуків, виїмок, очних ставок, додаткових допитів.

На завершальному етапі розслідування плануються дії, передбачені кримінально-процесуальним законом, по ознайомленню осіб із матеріалами кримінальної справи; дії, пов'язані з задоволенням заявлених клопотань; дії, визначені прокурором чи керівником слідчого підрозділу; додаткові дії,

проведені за ініціативою самого слідчого в результаті оцінки зібраних доказів перед складанням обвинувального висновку.

У процесі розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами зазвичай доводиться працювати з великою кількістю фінансово-бухгалтерської документації, готувати і призначати різноманітні судові експертизи. Тому бажано включати в бригаду досвідчених слідчих. Крім того, необхідною умовою успішної роботи бригади є психологічна сумісність усіх її членів, і тому при її формуванні необхідно враховувати особисті якості кожного працівника: організаторські здібності, уміння налагоджувати контакти, схильність до кропіткої праці, до аналізу та узагальнення .

Шахрайство з фінансовими ресурсами вчиняється як однією особою, так і декількома, у змові з позичальником. Цей злочин можуть вчинити представники декількох підприємств (організацій), а також співробітники однієї фірми. Так, відносно співучасті злочинців, можна виділити версії:

- злочинець діяв самостійно;
- змова декількох осіб в межах підприємства, установи, організації;
- змова декількох осіб як в межах підприємства, установи, організації, так і поза ними;
- змова кредитора і позичальника. Відносно взаємодії злочинців:
- злочин вчинено одноосібно;
- злочин вчинено групою осіб;
- злочин вчинено організованою злочинною групою.

При вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами завідомо неправдива інформація може міститися в різних документах, поданих у кредитну установу або державний орган. Як правило, така інформація міститься в декількох документах, а не в якомусь одному. Завідомо неправдива інформація може міститися:

- в установчо-реєстраційних документах;
- у фінансово-господарських документах;
- у кредитному проекті;
- в гарантійних документах.

Велике значення при розслідуванні злочину має пошук і виявлення майна (рухомого і нерухомого), нажитого злочинним шляхом, а також майна, що належить злочинцю, з метою забезпечення відшкодування нанесених збитків. Таке майно може знаходитися як в Україні (в одному населеному пункті або в декількох), так і за кордоном, як у самого злочинця, так і в інших осіб[64,с.960].

2.3 “Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди”

Під час розслідування злочинів даної категорії на початковому етапі даних злочинів, виникають наступні слідчі ситуації і дії .Але перш завсе потрібно дати визначення Слідчим діям .

Слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Порядок проведення слідчих дій закріплено Кримінальним процесуальним кодексом України (глави 20, 21 Розділу III), Інструкцією про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні .

Підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. Слідчі дії проводяться слідчими органів досудового розслідування . У слідчих діях також беруть участь прокурор, слідчий суддя, підозрюваний, обвинувачений, захисник, потерпілий — у межах їх прав і повноважень, визначених КПК.

Дослідження типових слідчих ситуацій, що виникають при розслідуванні шахрайств , що здійснюються на ринку фінансових послуг дозволяє визначити

наступні ситуаційні моделі, на підставі яких формуються слідчі версії і плануються дії слідчого на початковому етапі розслідування.

Перша ситуація, коли шахрай відомий, є достатні фактичні дані, що свідчать про вчинення злочину саме ним. Відмінною рисою цієї типової ситуації є те, що шахрай, як правило, не переховується від органів розслідування, але нерідко заперечує свою провину. За таких обставин основним завданням слідчого є збір незаперечних доказів вини особи, підозрюваної у вчиненні шахрайства, достатніх для повідомлення їй про підозру. Крім того, особливу увагу слід приділити збиранню інформації про: судимість, біографічні та психологічні дані підозрюваного, коло його знайомств та осіб, причетних до вчинення злочину. Якщо буде встановлено, що підозрюваний раніше судимий, то необхідно направити запит до виправної установи з постановкою конкретних питань про коло її спілкування і знайомства[61,с.160].

Загалом, основні тактичні завдання розслідування у зазначеній ситуації повинні вирішуватися проведенням наступних заходів:

- 1) допит потерпілого щодо обставин шахрайства, його взаємовідносин з шахраєм;
- 2) проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на одержання інформації про особу, яка підозрюється у вчиненні шахрайства, її образ життя, встановлення її соціальних зв'язків;
- 3) обшук житла підозрюваного з метою виявлення і вилучення предметів, документів та їх бланків, у яких відображено підготовку до вчинення шахрайства та зафіксовано факти злочинної діяльності;
- 4) тимчасовий доступ до документів, в яких засвідчені цивільно-правові операції, пов'язані з укладанням правочинів, огляд вилучених документів;

5) допит співробітників організацій, що надавали консультативну та іншу допомогу учасникам правочину. При цьому слід пам'ятати, що ці особи могли навмисно (перебуваючи у злочинній змові із шахраями) чи ненавмисно (під впливом обману або зловживання довірою) сприяти незаконному здійсненню правочину;

6) допит підозрюваного про обставини злочину, взаємини з потерпілим тощо;

7) пред'явлення підозрюваного для впізнання потерпілому, свідкам;

8) призначення судових експертиз вилучених документів з метою встановлення підробки, способу їх виготовлення, осіб, причетних до їх оформлення (почеркознавчої, техніко-криміналістичної експертизи документів тощо), інших необхідних експертиз;

10) проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення злочинних зв'язків підозрюваного із співробітниками організацій, що мають відношення до здійснення правочинів;

11) витребування характеристик на підозрюваних з місця роботи, місця проживання, установ відбування покарання;

12) направлення запитів: а) до наркологічних та психіатричних установ з метою встановлення факту перебування підозрюваного на обліку; б) до Департаменту інформаційних технологій (ДІТ) МВС України на предмет встановлення судимості підозрюваного; в) до суду про надання копії вироку за раніше вчинений злочин (якщо злочинець був раніше засуджений);

13) доручення оперативним підрозділам стосовно встановлення свідків, можливих співучасників, окремих фактів, інформації щодо підозрюваного, збирання вільних зразків для порівняльного дослідження тощо.

Друга слідча ситуація складається, коли особа підозрюваного у шахрайстві відома, але він переховується від слідства та суду. У зв'язку з тим,

що особа шахрая відома, є наявні дані про нього, всі зусилля слідства повинні бути спрямовані на встановлення місця перебування останнього та швидке його затримання. Цього можна досягти шляхом проведення наступних заходів:

- 1) допит потерпілого та свідків щодо встановлення даних про злочинця та обставини вчинення злочину;
- 2) допит родичів, знайомих підозрюваного стосовно встановлення місцезнаходження останнього;
- 3) уточнення за даними адресного бюро місця реєстрації підозрюваного;
- 4) ознайомлення особового складу ОВС з даними та прикметами особи, яка підозрюється у вчиненні шахрайства, інформування про вчинений злочин підрозділів ОВС, які обслуговують прилеглі території, населення через ЗМІ;
- 5) направлення запитів до місць позбавлення волі (якщо підозрюваний раніше судимий), де відбував покарання злочинець, з метою виявлення кола його знайомств в установах виконання покарань;
- 6) встановлення працівниками оперативних підрозділів спостереження за місцями, де може з'явитися підозрюваний;
- 7) перевірка за даними ДІТ, чи не затримувався підозрюваний раніше, чи не затриманий зараз іншим органом внутрішніх справ;
- 8) направлення запитів до органів, що ведуть обліки оперативно-пошукового та профілактичного призначення, з метою виявлення осіб, які вчиняли раніше шахрайства аналогічними способами.

У разі встановлення та затримання підозрюваного подальші заходи здійснюються за аналогією з попередньою слідчою ситуацією.

Третя слідча ситуація складається, коли особа, яка вчинила шахрайство невідома. Основний напрямок розслідування визначається необхідністю

закріплення матеріальних слідів, встановлення особи, яка вчинила злочин, виявлення можливих співучасників, встановлення інших епізодів злочинної діяльності тощо.

Відтак, велике значення мають криміналістичні обліки осіб, які раніше вчинили подібні злочини, перебувають у розшуку. Тактичні завдання у зазначеній ситуації вирішуються проведенням наступних заходів:

1) допит потерпілого, свідків про прикмети злочинця, обставини шахрайства, а також ознайомлення особового складу ОВС з прикметами розшукуваної особи;

2) встановлення оперативними підрозділами спостереження за місцями, де може з'явитися злочинець;

3) перевірка особи, яка підозрюється у вчиненні шахрайства, за даними ДІТ;

4) огляд місця події та вилучення предметів і документів, що мають значення для кримінального провадження;

5) детальний аналіз документів, що використовувалися при вчиненні шахрайства;

6) призначення судових експертиз (техніко-криміналістичної експертизи документів, трасологічної та ін.), можливих за відсутності підозрюваного;

7) пред'явлення для впізнання потерпілим і свідкам фотографій осіб, які перебувають на обліку як шахраї;

8) використання ЗМІ тощо.

Також проводиться комплекс розшукових заходів з використанням композиційних портретів можливих підозрюваних тощо.

У разі встановлення та затримання підозрюваного у шахрайстві, подальші заходи також здійснюються за аналогією з першою слідчою ситуацією.

Найскладнішою є четверта ситуація, що складається, коли шахрай відомий, але його злочинні дії завуальовані під виглядом законних правочинів. У такий спосіб створюється видимість сумлінних дій, хоча злочинець мав намір вчинити шахрайство. Ця ситуація зумовлює істотні труднощі в розслідуванні.

За наявності проблеми розмежування злочину від цивільно-правового делікту основним тактичним завданням розслідування є встановлення наміру злочинця, спрямованого на заволодіння правом на майно шляхом обману чи зловживання довірою, та доведення обставини про виникнення у особи злочинного наміру заздалегідь.

Доказами умислу особи щодо вчинення шахрайства, можна вважати:

- 1) показання потерпілого стосовно: обставин шахрайства, взаємин між ним та шахраєм, висловлених шахраєм дійсних намірів щодо своїх дій;
- 2) показання свідків, які мали відношення до вчинених дій щодо обставин шахрайства, його суб'єктів, їх намірів тощо;
- 3) предмети, документи та їх бланки, записи, вилучені у шахрая, які свідчать про злочинну діяльність;
- 4) документи, вилучені з різноманітних установ, у яких відображено обставини, зміст яких розкриває фактичні наміри шахрая;
- 5) результати прослуховування телефонних розмов;
- 6) висновки судових експертиз про підробку досліджуваних документів.

Непрямим доказом є встановлення фактів, що свідчать про неспроможність особи виконати зобов'язання на момент укладення угоди (наприклад, відсутність коштів, необхідних для сплати вартості майна). Навіть

заздалегідь низькі ціни на майно, розміщення недостовірної реклами у ЗМІ, відсутність прав на здійснення операцій щодо відчуження майна та ін., може свідчити про злочинні наміри певних осіб. З огляду на це, у даній ситуації може висуватися версія щодо причетності до вчинення шахрайства службових осіб. За таких обставин необхідно з'ясувати, чи мала особа можливість використовувати свої службові повноваження для сприяння у здійсненні певних дій, і яка була її роль в організації злочину.

Прикладом розглядуваної ситуації є випадки, коли предметом шахрайства є гроші, отримані шахраєм як оплата за майно з подальшим визнанням угоди недійсною. При цьому угода зовнішньо має законний характер, а визнання її недійсною здійснюється у межах цивільного законодавства. За таких обставин шахрай відомий, він формально виконує рішення цивільного суду щодо повернення грошей набувачу майна. Між тим, набувачу повертається лише сума грошей, що визначена у договорі, тоді як реально сплачена набувачем сума, є набагато більшою. Тому у подібній ситуації вельми складно доказати прямий умисел шахрая на вчинення злочину[52,С.186-195].

Також після цих двох модельних ситуацій слід зазначити що здійснюється відповідний допит даних осіб. Допит це своєрідний вид отримання інформації про вчинення самого злочину. А в особливості коли допит потерпілого, але у вчиненні злочинів фінансової піраміди то здійснюється допит потерпілих.

Допит потерпілих можна віднести до основного та важливого засобу збирання доказів. Потерпілі допитуються про обставини шахрайства, прикмети та поведінку шахраїв, маршрути їх пересування, прикмети та характеристику предметів злочинного посягання. Оскільки такі особи нерідко відчують емоційну напругу, необхідна чітка організація допиту, постановка коротких та зрозумілих питань, що виключають виникнення пауз у процесі отримання показань. Під час допиту потрібно встановити факт можливого залишення злочинцями записок, документів, інших речових доказів.

На допиті також слід встановити наявність посередників при встановленні знайомства із злочинцем. Слідчий повинен брати до уваги, що потерпілий, не знаючи способу вчинення шахрайства, не завжди може усвідомлювати, скільки було злочинців та яку роль виконував кожен з них. Тому потерпілий потребує уточнюючих запитань.

Детальний допит потерпілих має важливе значення, оскільки дозволяє встановити обставини, що дозволяють організувати невідкладний розшук злочинців та пошук викраденого майна, висунути обґрунтовані версії про особистість шахраїв.

При допиті потерпілих з'ясовують наступні обставини:

- де, коли, через кого, за яких обставин потерпілий познайомився із шахраєм (фірмою, від імені якої виступав злочинець);
- яку мету переслідував потерпілий, спілкуючись із шахраями;
- яким майном заволоділи злочинці, його кількість, вартість, прикмети, фізичні характеристики, наявність документації, що підтверджують перебування його у власності потерпілого і т.д.;
- чи знає він особу шахрая, як він себе поводить з потерпілим, що говорив, які маніпуляції виконував;
- скільки разів відбувалися зустрічі із шахраєм, де, коли, тривалість зустрічей;
- що обіцяв потерпілому шахрай;
- що вимагав та отримав від нього;
- хто був свідком вчиненого шахрайства;
- видимість, можливість почути, а також погодні умови у момент вчинення злочину;

- кому першому потерпілий повідомив про те, що сталося та які заходи виконав до переслідування злочинця;
- ступінь участі у шахрайстві кожної з підозрюваних осіб;
- прикмети шахраїв та одягу, звички, манера розмовляти, жестикулювати, ходити;
- при використанні шахраєм транспортного засобу - його марку, колір, номер, відмінні ознаки;
- чи не говорили злочинці з акцентом, якої національності вони могли бути;
- чи не залишені злочинцями записки, документи, інші речові докази (наявні речі повинні бути вилучені, оглянуті та приєднані до матеріалів справи);
- причини несвоєчасного звернення до правоохоронних органів.

Показання потерпілого повинні бути критично оцінені. Не завжди вони є правдивими, оскільки на це впливають наступні чинники: зацікавленість потерпілого у результатах розслідування, відшкодуванні завданих збитків, наявність прихованого конфлікту, коли сам потерпілий свідомо замовчує певні невігідні для нього факти або повідомляє неправдиві відомості про окремі обставини злочину. Безперечно, слідчий, допитуючи потерпілого, повинен вміти долати можливу установку допитуваного на утаювання або перекручення інформації.

Також здійснюється і допит свідків, якщо звісно вони відомі. Але як зазначає практика у злочинах фінансових пірамідах то свідки дуже рідко знаходять своє місце у фінансових пірамідах.

Допит підозрюваних. При допитах підозрюваних у кримінальних провадженнях про шахрайство доводиться стикатися з такими відомими труднощами, які обумовлені участю у злочині осіб достатньо освічених,

хитрих, добре обізнаних в різних сферах життя та психології людини. Крім того, між співучасниками можлива попередня змова про поведінку після можливого викриття, різне висвітлення підозрюваними одного і того ж епізоду злочину.

Оскільки, шахрайства переважно вчиняються групами, важливо вірно визначити послідовність допиту підозрюваних. Першими рекомендується допитувати рядових членів групи, характеристика особи яких дозволяє припустити їх схильність до дачі правдивих показань. Якщо у допитуваного можна викликати почуття каяття, йому доцільно пред'явити матеріали кримінального провадження, які відображають наслідки злочинів його групи, розповісти про потерпілого та його близьких, становище, яке склалося в його родині, можливо навіть продемонструвати відеозапис допиту його найближчих родичів.

Важливо встановити, кому з членів групи властивий значний життєвий досвід, здатність швидко сходитися з людьми, завойовувати їх довіру, рішучість та владність характеру, сильна воля, прагнення до верховенства. Лідера організованої групи може видати поведінка на слідстві: спроби налагодити зв'язок з іншими співучасниками, схилити співучасників до дачі однакових та вигідних лідеру показань[50,с.20].

У випадку визнання винним своєї вини, у нього слід встановити: чи давно займається шахрайством; коли, де та за яких обставин вчинене шахрайство; якими відомостями про потерпілого володіє, за яких обставин познайомився, яким чином підшукується жертва; яким способом вчинено шахрайство; як воно готувалося та які заходи вживалися для його приховання; хто є співучасниками злочину та їх роль у досягненні злочинної мети; яке майно та цінності отримані від потерпілого, де зберігаються, кому реалізовані; які ще злочини вчинені підозрюваним та злочинною групою, до якої він належить. Якщо шахрайство пов'язане з використанням підроблених документів, "ляльок", предметів-імітаторів, то встановлюється місце знаходження використовуваних матеріалів.

Якщо особа не дає правдивих показань, на початку допиту необхідно встановити, де вона знаходилася на момент вчинення шахрайства. Це потрібно для перевірки алібі допитуваного, яке він може висунути.

Злочинці у зв'язку із виявленням у них здобутого злочинним шляхом майна або його фрагментів, ярликів, чеків, гарантійних книжок висувають різноманітні версії про їх походження (придбання у незнайомих, підкидання сторонніми особами або працівниками правоохоронних органів, випадкова знахідка, згода взяти на зберігання за невелику винагороду через довірливість і т.д.).

Значення допиту підозрюваного визначається тією роллю, яку відіграють його показання, які є, як відомо, не лише джерелом доказів, але і засобом захисту. Саме ці особи знають обставини вчиненого злочину, співучасників, місце знаходження майна, отриманого шахрайським шляхом, спосіб вчинення злочину. Тактика допиту повинна будуватися з урахуванням відомостей про особу допитуваного; факту виявлення речових доказів, що відносяться до вчиненого шахрайства, показань очевидців та потерпілих, які можуть впізнати підозрюваного, висновків судових експертиз тощо[47,с.20].

Розділ 3 “Особливості проведення слідчих дій під час розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди”

3.1 “Організація і тактика проведення слідчих дій для отримання інформації з матеріальних джерел”

Згідно КПК України, слідчу (розшукову) дію слід розуміти як передбачений КПК України захід, який застосовується компетентними особами для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів під час конкретного кримінального провадження. Вони мають пізнавальний і водночас процесуальний характер та розшукову спрямованість, сутність якої полягає у намаганні процесуальної особи розшукати й належним чином зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Не менш важливою метою слідчих (розшукових) дій є перевірка раніше отриманих у цьому кримінальному провадженні доказів або інших встановлених фактів. Слідчі (розшукові) дії, що проводяться слідчим, іншими компетентними суб'єктами під час досудового розслідування, є одним із основних способів збирання доказів, спрямовані на встановлення обставин кримінального провадження.

Збирання доказів вважається одним з елементів доказування. Структуру збирання доказів слід розглядати як урегульовану КПК України діяльність уповноважених суб'єктів щодо виявлення й фіксації у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку матеріальних та ідеальних слідів злочину або інших фактичних даних, що мають доказове значення для кримінального провадження[25,С.44-47].

Слід визнати слушною думку вчених щодо умовності застосування в законодавстві терміна “збирання доказів”. Відомо, що “готових” доказів у природі не існує, тому суб'єкт доказування під час провадження слідчих (розшукових) дій, відшуковуючи інформацію (сліди злочину), що стосується предмета доказування, і фіксуючи в процесуальних актах, формує докази. Водночас слід ураховувати, що фактична основа доказів може формуватися й за

межами кримінального провадження. Процесуальне закріплення фактичних даних є необхідним елементом будь-якої слідчої (розшукової) дії, що проводиться з метою збирання чи перевірки доказів. Без процесуальної фіксації (закріплення) пізнаних фактичних даних, а також дій з їх виявлення не можливо сформулювати доказ. Отримана суб'єктом доказування інформація у вигляді матеріальних або ідеальних образів може бути використана в доказуванні лише після приведення її у встановлену законом форму. Відтак фіксація доказової інформації є обов'язковим елементом процесу збирання доказів і складається із системи дій із процесуального закріплення фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення справи. Таким чином, як наголошували вчені ще в радянський період, збирання доказів складається з виконання органами досудового розслідування комплексу пошукових, пізнавальних, посвідчувальних і право-забезпечувальних заходів.

Проведення тих чи інших слідчих (розшукових) дій для збирання доказів пов'язане з характером їх джерел. Залежно від об'єкта, на який спрямовано пізнавальну сутність слідчих дій, їх розподіляють на так звані “речові”, за допомогою яких збирають докази з матеріальних джерел; “особові”, пов'язані з отриманням інформації від людей; змішані, або складні слідчі дії, що відображають особливості одержання інформації з обох груп джерел. Закон покладає на прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого обов'язок всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як обставини, що викривають чи виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ч. 2 ст. 9 КПК України).

Саме ці положення, що є складовими принципу законності, становлять підґрунтя вимоги кримінального процесуального закону, відповідно до якої в разі отримання під час проведення слідчої (розшукової) дії доказів, які можуть

вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язаний провести відповідну слідчу (розшукову) дію в повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду у випадку звернення з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Така вимога закону перешкоджає так званому “обвинувальному ухилу” у кримінальному провадженні. Відповідно ж до закону, право збирати докази, у тому числі шляхом ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій (ч. 3 ст. 93 КПК України), надано й стороні захисту. Якщо слідча (розшукова) дія здійснюється за клопотанням сторони захисту, потерпілого, закон передбачає обов'язкову участь у її проведенні особи, яка ініціювала слідчу дію, та (або) її захисника чи представника. Значення слідчих (розшукових) дій полягає в тому, що вони є основним способом збирання доказів, а відтак – головним засобом всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, вирішення його завдань. Сторона захисту та потерпілий можуть лише ініціювати проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій шляхом подання клопотання слідчому, прокурору. Законодавець підтверджує в назві цих процесуальних дій те, що вони призначені, передусім, для розшуку слідів і фактичних даних про сліди вчиненого кримінального правопорушення в порядку, передбаченому КПК України.

Слідча (розшукова) дія повинна проводитися тільки за наявності для того законних підстав. Закон відносить до таких підстав наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення мети слідчої дії. У законі не вказано, яка саме сукупність відомостей може бути визнана достатньою для проведення слідчої (розшукової) дії. Передусім законодавець у конструкції ч. 2 ст. 223 КПК України вживає словосполучення у множині: “...є наявність достатніх відомостей”, тобто йдеться не про одиничні повідомлення, відомості, докази, а про їх певну сукупність. Відомості, що вказують на можливість

досягнення мети слідчої дії, можуть бути отримані під час проведення інших слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, ревізій та перевірок, а також інших процесуальних дій, передбачених КПК України. Також визначення достатності відомостей для проведення слідчої (розшукової) дії пов'язано з їх оцінкою з точки зору достатності й залежить від внутрішнього переконання слідчого чи прокурора.

Отже, достатньою слід уважати певну сукупність відомостей, яка при її оцінці приводить слідчого чи прокурора до єдиного висновку – про необхідність проведення слідчої (розшукової) дії, під час якої буде досягнута її мета (як ідеальна модель результату, якого намагається досягти слідчий чи прокурор).

Аналіз кримінального процесуального законодавства свідчить, що слідчі (розшукові) дії проводяться лише в межах строків, передбачених КПК України. Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відповідних відомостей щодо кримінального правопорушення до ЄРДР (ч. 2 ст. 214 КПК України) і завершується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України). Проведення слідчих (розшукових) дій до внесення відомостей до ЄРДР або без такого внесення не допускається і передбачає відповідальність, встановлену законом. У невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведений лише огляд місця події (ч. 3 ст. 214 КПК України). Проведення слідчих (розшукових) дій негайно припиняється після закінчення граничного строку досудового розслідування, визначеного КПК (ч. 2 ст. 113).

Будь-які слідчі (розшукові) або негласні слідчі (розшукові) дії, проведені з порушенням установлених законом строків досудового розслідування, вважаються недійсними, а встановлені внаслідок них докази – недопустимими (виняток становить проведення органом досудового розслідування таких дій за

рішенням суду відповідно до ч. 3 ст. 333 КПК України). У КПК України значно розширено арсенал процесуальних дій, передусім, завдяки запровадженню такої правової категорії, як “негласні слідчі (розшукові) дії” (які, по суті, є “модернізованими” оперативно-розшуковими заходами і запровадження цього інституту рекомендувала низка міжнародних організацій, зокрема Рада Європи). Слідчі дії мають мету. Так, слідчі (розшукові) дії проводяться за чітко встановленою процесуальною формою і мають на меті отримання (збирання) або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні доказів, зокрема, показань, речових доказів, документів, висновків експертів (ч. 2 ст. 84 КПК України).

Кожна слідча (розшукова) дія характеризується згідно з тактикою її проведення.

Власне тактика кожної слідчої (розшукової) дії підпорядкована цілям досягнення максимальної ефективності її проведення і представляє собою певну систему. Таким чином, якщо розглядати структуру тактики як систему, то зміст її складових частин - підсистем - являє собою певну стадію слідчої (розшукової) дії.

У загальному вигляді послідовність цих стадій є такою:

- а) підготовка до проведення слідчої (розшукової) дії;
- б) проведення слідчої (розшукової) дії;
- в) фіксація ходу і результатів слідчої (розшукової) дії;
- г) оцінка отриманих результатів та встановлення їх місця і значення в системі доказової інформації у даному кримінальному провадженні.

Така позиція є достатньо обґрунтованою у науковій літературі.

Підготовка до проведення слідчої (розшукової) дії Одна із обов'язкових умов цієї стадії - побудова уявної динамічної моделі перебігу слідчої (розшукової) дії.

Характерними для стадії підготовки є виконання ряду організаційно-тактичних завдань:

— визначення мети, завдань слідчої (розшукової) дії, шляхів їх досягнення, складення плану слідчої (розшукової) дії, визначення об'єкту тактичного впливу;

— системний аналіз вихідної слідчої ситуації; оцінка наявної у провадженні доказової, оперативно-розшукової, орієнтуючої інформації;

— застосування прийомів рефлексивного мислення; методів і правил криміналістичного прогнозування; методів комплексного вивчення особистості; багатоваріантного програмування слідчої (розшукової) дії;

— обрання місця, часу, найбільш доцільного, з тактичного аспекту, моменту початку проведення слідчої (розшукової) дії;

— визначення учасників слідчої (розшукової) дії та їх завдань; забезпечення їх явки та участі; постійне керівництво учасниками та надання їм допомоги з практичної реалізації наданих вказівок;

— прийняття заходів щодо забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, захисту речових доказів та слідової інформації від застосування до них протиправного впливу;

— розробка тактичної лінії поведінки слідчого та інших залучених до проведення слідчої (розшукової) дії компетентних осіб;

— забезпечення взаємодії слідчого з підрозділами правоохоронних органів, громадськими організаціями, окремими громадянами, а також організація взаємодії у межах підрозділу досудового розслідування;

— визначення потреби та забезпечення можливості застосування технічних засобів під час проведення слідчої (розшукової) дії (засоби виявлення і фіксації слідів кримінального правопорушення, засоби фіксації ходу та результатів слідчої (розшукової) дії) та ін.

Проведення слідчої (розшукової) дії. На цій стадії реалізується заплановане, вирішуються поставлені завдання. Це - період перевірки версій шляхом підтвердження або спростовування сформульованих висновків.

Загальними організаційно-тактичними завданнями, які можуть вирішуватися під час безпосереднього проведення слідчої (розшукової) дії, є:

— процесуальне оформлення залучення учасників слідчої (розшукової) дії, роз'яснення їх прав та обов'язків, мети і порядку проведення слідчої (розшукової) дії, повідомлення про застосування технічних засобів, забезпечення можливості реалізації прав та обов'язків учасників;

— створення умов для безпосереднього контакту слідчого, спеціаліста, інших компетентних суб'єктів, із об'єктом, який досліджується (людина, предмет, місцевість, документ), застосування з цією метою низки методів і прийомів пізнання;

— забезпечення захисту доказової інформації від впливу зацікавлених осіб, що може виразитися у її знищенні, прихованні, маскуванні чи фальсифікації;

— усунення протиріч у показаннях однієї й тієї ж особи, а також усунення протиріч у показаннях різних осіб;

- перевірка слідчих версій, плану та динамічної моделі слідчої (розшукової) дії, внесення до них відповідних коректив; висунення і побудова нових версій;

- отримання доказової та орієнтуючої інформації; перевірка, уточнення, конкретизація, доповнення наявної у провадженні інформації.

Слід пам'ятати, що процес отримання інформації, застосовувані при цьому методи пізнання, залежатимуть від того, до групи вербальних, невербальних чи змішаних слідчих (розшукових) дій вона відноситься.

Вербальні слідчі (розшукові) дії мають на меті отримання доказової інформації від людей через застосування комплексу спеціальних прийомів (опитування, опису, аналізу, спостереження, порівняння, аналогії, ідентифікації, моделювання), органолептичних методів логічної, психологічної, фізичної та іншої природи та відповідних засобів. Спільними ознаками вербальних слідчих (розшукових) дій є особливий характер джерела інформації та її отримання на основі вільного волевиявлення та оціночних суджень джерела. До вербальних слідчих (розшукових) дій відносяться допит та такий його різновид як одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (ч. 9 ст. 214 КПК України).

Сутність **невербальних слідчих (розшукових) дій** полягає у безпосередньому сприйнятті матеріальних джерел доказової інформації, якими можуть бути об'єкти посягання, засоби вчинення кримінального правопорушення, обстановка, предмети і речі, виявлені на місці події, що мають відношення до провадження. При цьому застосовуються методи спостереження, опису, порівняння, органолептичні прийоми, окремий і порівняльний аналіз, контактні і безконтактні методи; фізичні, хімічні, біологічні методи та відповідна техніка. До цієї групи слідчих (розшукових) дій відносяться огляд, освідування, обшук, ексгумація трупа, призначення експертизи.

Слідчі дії складного (змішаного) характеру передбачають отримання інформації із складного джерела - системи "люди-речі", через психічне відображення проєкції ідеального на матеріальне і пов'язані із застосуванням

складних спеціальних методів отримання доказової інформації: експерименту, моделювання, а також залучення спеціалістів, технічних засобів. Ці дії призначені для відображення об'єктів, що одночасно містять інформацію в словесній (вербальній) і фізичній формах і включають пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент.

Таким чином, застосовувані організаційно-тактичні заходи залежать від належності певної слідчої (розшукової) дії до групи вербальних, невербальних чи змішаних.

Фіксація ходу та результатів дії. Завдання цієї стадії - максимально повно та вірно відобразити увесь зміст слідчої (розшукової) дії та отримані результати. Організаційно-тактичні заходи направлені на вибір або створення умов, що забезпечують максимально ефективне застосування засобів та прийомів фіксації доказової інформації.

Взагалі, фіксація доказової інформації має декілька форм: вербальна (словесна), графічна, предметна, наочно-образна. Згідно ст. 103 КПК України, слідчі (розшукові) під час кримінального провадження можуть фіксуватися: 1) у протоколі; 2) на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; 3) у журналі судового засідання.

Важливо, що якщо згідно ст. 104 КПК України, за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього.

Однак, вказане не відмінює протоколу форму фіксації, а лише спрощує її за наявності передбачених законодавством підстав. Дане положення сьогодні слід застосовувати в окремих випадках, адже якщо проведення допиту має конфліктний характер, допитуваний є малолітньою чи неповнолітньою особою,

особою у тяжкому стані здоров'я, таке спрощення протокольної форми фіксації використовувати не варто.

Отже, процес отримання доказової інформації під час проведення слідчої (розшукової) дії пов'язаний із вирішенням завдань протокольної фіксації, складенням додатків до протоколу (ст. 105 КПК України): спеціально виготовлених копій, зразків об'єктів, речей і документів; письмових пояснень спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; стенограми, аудіо-, відеозапису процесуальної дії; фототаблиць, схем, зліпків, носіїв комп'ютерної інформації та інших матеріалів які пояснюють зміст протоколу, засвідченням такої інформації.

Фіксація ходу і результатів слідчої (розшукової) дії є як самостійною стадією, так і складовою, що супроводжує весь процес її проведення, забезпечує доказове значення отриманих результатів.

Процес фіксації доказової інформації є досить складним і має два аспекти: процесуальний і криміналістичний. На перший план у процесуальному розумінні фіксації виступає процесуальна форма засвідчення і закріплення доказової інформації. Криміналістичний аспект фіксації має змістовний характер, тобто основна увага спрямовується на дії з фіксації ходу і результатів слідчої (розшукової) дії, вилучення слідчої інформації чи речових доказів та на засоби, за допомогою яких проводяться ці заходи[46,С.781-786].

Оцінка отриманих результатів та встановлення їх місця і значення в системі доказової інформації у даному кримінальному провадженні - заключна стадія слідчої (розшукової) дії. Аналіз проведеної роботи та отриманих результатів необхідний як для перевірки достовірності доказової інформації, так і для вирішення питання про її доказову силу та шляхи подальшого використання. На цій стадії виявляють допущені під час проведення слідчих (розшукових) дій помилки, їх наслідки, вирішується питання про доцільність (або недоцільність) повторного проведення даної дії.

Оцінці підлягає і процесуальний документ, додатки до нього, в якому відображені хід та результати проведеної дії, з точки зору його об'єктивності, повноти, логічності та послідовності викладення, чіткості та ясності формулювань, наявність потрібних реквізитів[27,С.140-145].

3.2 “Організація і тактика проведення слідчих дій для отримання інформації з особистісних джерел”

Вивчення особистості допитуваного є найважливішою тактичною вимогою підготовки до будь-якого допиту, оскільки від повноти та всебічності вивчення особистості допитуваного та особливостей його психіки залежить і успіх та результативність допиту. З цього питання М.В. Салтевський наголошує, що без знань про особистість взагалі недоцільно розпочинати допит.

Зі слів А.А. Закатова, головним у вивченні особистості є виявлення психічного статусу, інтелектуальних особливостей людини, її образу життя, переконань, здібностей, знань тощо. З'ясування вказаних чинників допоможе прогнозувати поведінку та позицію допитуваного. «Прогнозування майбутнього спілкування у стадії підготовки, - зазначає М.В. Салтевський, - спрямоване на створення моделі поведінки допитуваного. Тому на кожному умисну негативну відповідь допитуваного необхідно підготувати відповідні докази, власне програвання ситуацій, що можуть виникнути при реалізації питань, передбачених планом допиту».

З метою виявлення певних протиріч у свідченнях та використання їх під час подальшого допиту, слідчий повинен проаналізувати пояснення осіб, отримані у ході дослідчої перевірки, результати проведення інших слідчих дій, які містять докази щодо розслідуваної події. При цьому доцільно вивчити додаткову інформацію, що допоможе деталізувати, уточнити показання допитуваного, виявити невідповідність певних фактів. Водночас, важливим елементом підготовки до допиту є з'ясування особистісної зацікавленості допитуваної особи у певних результатах справи. Необхідним є й встановлення

характеру взаємин за схемою: свідок-підозрюваний, потерпілий-підозрюваний, потерпілий-свідок, підозрюваний-інший співучасник злочину. З'ясованими обставинами визначається подальша тактика допиту.

Специфікою підготовки до допиту у справах щодо шахрайства у сфері фінансових пірамід є те, що у слідчого виникає необхідність ознайомлення з низкою документів, використаних під час вчинення злочину даної категорії та відбору серед них тих, що можуть застосовуватися під час провадження допиту. З метою з'ясування картини злочину в цілому слідчий повинен вивчити матеріали кримінальної справи та уважно проаналізувати зміст документів, які відображають факт укладення угоди щодо надання відповідних дивідентів. У зв'язку з цим, слідчому необхідно звернутися до процедури укладення угоди.

На підставі вивчення матеріалів кримінальної справи та документів, що містяться в ній, слідчий повинен встановити: які дії, що вчинювалися під час укладення угоди, є незаконними, в чому вони полягають; які особи їх вчинили, коли і в якому місці; які нормативні акти, що регулюють порядок здійснення таких дій.

Для вирішення вказаних питань вже на стадії підготовки до допиту щодо злочинів вказаної категорії необхідно залучити спеціалістів у сфері фінансових оборотів. Вони можуть допомогти правильно оцінити докази, роз'яснити факти, що мають значення для справи, скласти приблизний перелік питань, які необхідно з'ясувати у ході допиту. Як зазначає О.В. Шаров, використання знань спеціалістів у сфері фінансового обігу є вкрай необхідним у разі розслідування кримінальної справи щодо шахрайства у сфері фінансових пірамід слідчим, який не має достатнього досвіду. Дійсно такий слідчий не завжди може без певної допомоги об'єктивно оцінити всі обставини події, вирішити питання щодо правової кваліфікації тощо. На жаль, анкетування слідчих та працівників органів дізнання показало, що вказану категорію справ у 18% випадків ведуть особи зі стажем практичної роботи в ОВС від 1 до 3 років, у 19% випадків - від 3 до 5 років. При цьому лише 42% таких осіб звертається за допомогою до спеціалістів у сфері фінансового обігу з приводу визначення,

які саме питання необхідно з'ясувати під час допиту. На нашу думку, це є однією з причин того, що лише 35% кримінальних справ направляється в суд з обвинувальним висновком. У ході підготовки до допиту слідчий також повинен вирішити питання щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві згідно із однойменним законом України від 23 грудня 1993 р. Це питання постає у разі погроз з боку злочинців на адресу потерпілих та свідків. За таких обставин, згідно зі ст. 52-1, 52-2, 52-3 КПК України, слідчим виноситься вмотивована постанова про участь особи у кримінальній справі під псевдонімом, а справжні дані про взятих під захист розголошувати заборонено.

Після ретельної підготовки, з урахуванням усіх позитивних та негативних моментів та можливих непередбачених обставин, слідчий приступає до безпосереднього проведення допиту. Важливу цінність має допит потерпілого, який найдетальніше знає обставини вчинення шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла, може надати пояснення щодо способу його вчинення, злочинців тощо. Крім того, важливу роль для розслідування злочинів вказаної категорії відіграє й отримання інформації від свідків. З огляду на це пропонується зупинитися на особливостях провадження допиту вказаних осіб.

3.3 “Призначення окремих видів судових експертиз»

Першочергово варто зазначити що кожен вид вчинення кримінального проступку містить собою відповідну судову експертизу. Наукові й технічні досягнення істотно впливають на всі сфери діяльності людини. Фундаментальні відкриття все ширше втілюються в практику, створюючи додаткові передумови удосконалення прикладних досліджень.

Процес впровадження даних науки і техніки у виробництво, споживання і побут неминуче зачіпає і таку специфічну область людської діяльності, як кримінальне судочинство, оскільки розслідування злочинів, а потім судовий розгляд справ - це, головним чином, процес доказування, який відбувається на основі все більш глибокого проникнення у сутність речей. Зрозуміло, що,

оскільки доказування в судочинстві спрямоване на встановлення фактів минулого, відомості про які потрапляють слідчому у вигляді інформації, що потребує спеціального виявлення, фіксації, дослідження і витлумачення, то встановлення цих фактів є практично неможливим без використання даних природничих і технічних наук. Залучення на службу правосуддю цих даних має здійснюватись головним чином через експертизу, яка дозволяє впроваджувати в судочинство досягнення науки і техніки і, водночас, є засобом наукового пояснення, витлумачення фактів. Експертиза значною мірою підвищує надійність і доказову силу зібраних у справі матеріалів, а висновки експертів як джерело доказів забезпечують встановлення об'єктивної істини.

Судова експертиза є однією з процесуальних дій у системі засобів розслідування і в Законі України "Про судову експертизу" визначається як **дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства.**

Як видно з наведеного визначення, експертизи призначаються, якщо для встановлення певних фактів у справі є потреба у спеціальних знаннях, котрі дозволяють дослідити матеріальні об'єкти, явища або процеси, виявити деякі специфічні ознаки, висловити щодо них оціночне судження і сформулювати висновок, який *безпосередньо* не впливає з проведеного дослідження. Слідчий, суд, адвокат користуються цим опосередкованим джерелом доказів як вмістилищем вивідного знання, спираючись на його високий науковий авторитет. Разом з тим, цей авторитет не надає висновку експерта наперед встановленої сили і переваги над іншими джерелами доказів. Закон передбачає, що цінність доказів визначається не їх походженням, а внутрішнім переконанням судді, прокурора, адвоката, слідчого, особи, яка проводить дізнання, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи та їх сукупності[52,с.146-195].

Звертаючись за допомогою до експерта і користуючись матеріалами експертизи у процесі доказування, працівники правоохоронних органів, судді, адвокати повинні мати чітке уявлення про види експертиз, що класифікуються за організаційними та предметними критеріями. Незнання цих питань призводить на практиці до необґрунтованих відмов у виконанні постанов слідчого, ухвал суду, звуження кола можливих джерел одержання доказів.

Експертизи можуть бути первинними (призначаються у даній справі і щодо даних питань вперше) і повторними (проводяться стосовно тих самих питань у разі незгоди суб'єкта, який призначив експертизу, з її висновками); основними (вирішують коло питань, яке на етапі призначення експертизи уявляється повним) і додатковими (призначаються залежно від ситуації для вирішення окремих питань, які не увійшли до переліку питань основної експертизи, а також у випадках неповноти дослідження, або неповних відповідей на поставлені питання, або нечіткості, невизначеності і неконкретності викладу ходу дослідження та висновків основної експертизи).

Залежно від предметності та кількості фахівців, які беруть участь у дослідженні, експертизи можуть бути одноосібними (дослідження проводиться одним експертом) і комісійними (дослідження проводиться групою експертів). У свою чергу, остання може бути однопредметною (в її проведенні беруть участь експерти однієї спеціальності, наприклад судові медики) і багатопредметною, комплексною (дослідження проводять експерти різних спеціальностей, наприклад криміналіст і судовий медик).

У теорії судової експертизи виділяють предмет і об'єкт експертизи, які, в свою чергу, слугують підставою для розмежування судових експертиз за видами. Предмет експертизи повністю визначається питаннями, поставленими слідчим, судом, адвокатом. Це означає, що предметом кожного виду судової експертизи є факти, які можна встановити за допомогою спеціальних знань у конкретній галузі науки, техніки, мистецтва. Об'єктом експертизи є матеріальні носії доказової інформації, зібрані й надані експерту слідчим, судом, адвокатом.

Вони є джерелом висновку експерта в результаті використання спеціальних знань.

Судові експертизи за ступенем індивідуалізації висновків щодо досліджуваних об'єктів можуть бути ідентифікаційними і класифікаційними. Ідентифікаційні - це, головним чином, криміналістичні експертизи, за допомогою яких встановлюється або може встановлюватися конкретний об'єкт, що відобразився у матеріальному середовищі. Класифікаційні експертизи (експертизи матеріалів, речовин і виробів з них, товарознавча, ґрунтознавча, судово-біологічна, фармацевтична експертизи) встановлюють належність об'єкта до якого-небудь класу (групова належність), причому, з використанням специфічних ознак, клас може бути визначено у дуже вузьких межах. Однак індивідуальність об'єкта ці експертизи не встановлюють.

Серед судових експертиз за характером вирішуваних завдань можна виділити групу так званих діагностичних експертиз, які встановлюють певні процеси, стани і залежності. До них належать планово-економічна, екологічна, фармакологічна, автотехнічна, психіатрична, психологічна експертизи. Отримані за їх допомогою висновки можна розглядати як індивідуально встановлений факт або можливість (неможливість) настання певного результату.

Певне місце серед експертиз за ознакою вирішуваних завдань посідає так звана ситуаційна експертиза, яка встановлює механізм події або її елементів шляхом вивчення характеру слідів та інших об'єктів матеріального середовища (місця події).

Особливе місце серед загальних понять судової експертизи посідають "висновки експертів", які класифікуються за ступенем їх визначеності. Висновки можуть бути категоричними (позитивними або негативними) та ймовірними (позитивними або негативними). Перші використовуються в

доказуванні як встановлені факти, другі - мають пошукове, гіпотетичне значення і не можуть застосовуватися в процесі доказування його учасниками.

Існує також своєрідний варіант відповіді на поставлене запитання, коли експерт обґрунтовує неможливість його вирішення. Якщо підґрунтя такої відповіді - принципова неможливість вирішення питання через відсутність розробленої наукової методики, то цим дослідження питання експертним шляхом вичерпується і слідчому необхідно відшукувати інші шляхи для встановлення факту, що його цікавить. У тих же випадках, коли зазначена відповідь обумовлена неякісною підготовкою матеріалів на експертизу або відсутністю необхідного обладнання чи спеціаліста в експертній установі, вирішення питання має бути доведено до ганця експертним шляхом. Для цього треба вжити певних організаційних заходів.

Судова експертиза призначається слідчим або судом, які приймають рішення на власний розсуд залежно від обставин справи, коли встановлення певних фактичних даних не може відбутись без застосування наукових, технічних або інших спеціальних знань. Водночас, в окремих, точно визначених у КПК випадках, судова експертиза повинна призначатись обов'язково, а саме: для встановлення причин смерті; для встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень; для визначення психічного стану підозрюваного або обвинуваченого за наявності у справі даних, які викликають сумнів у його осудності; для встановлення статевої зрілості потерпілої у кримінальних справах про статеві злочини щодо особи, яка не досягла статевої зрілості; для встановлення віку підозрюваного або обвинуваченого, якщо це має значення для вирішення питання про його кримінальну відповідальність, за відсутності відповідних документів про вік або за неможливості їх отримання.

Експертиза проводиться у період розслідування або судового розгляду справи на підставі відповідного процесуального документа (постанови слідчого або ухвали суду). Призначення експертизи є процесуальною дією" а тому її проведення можливе лише у порушеній справі.

Юристи, які офіційно повинні діяти лише у *правових* межах, мають знати, що подекуди в літературі і у деяких практичних працівників існує думка, що окремі види експертиз можна проводити до винесення постанови про порушення кримінальної справи. Однак за такого порядку будуть відсутні реальні гарантії вірогідності експертного висновку та істотно ускладнена реалізація права обвинуваченого на захист. Ця точка зору не має наукового підґрунтя і суперечить принципам кримінального процесу.

Не можуть також бути виправдані окремі спроби підмінити експертизу дослідженнями, які проводяться до порушення кримінальної справи, а потім у вигляді довідок, складених спеціалістом за результатами проведеного ним дослідження, приєднуються до справи. На основі положень доказового права експертне дослідження може бути *проведено лише особою, призначеною експертом* у встановленому законом порядку, а акти або довідки про результати відомчого дослідження якої-небудь обставини не можуть розглядатись як висновок експерта, оскільки мають процесуальний статус інших документів у разі приєднання їх до порушеної кримінальної справи.

Слідчий зобов'язаний своєчасно ознайомити обвинуваченого (підозрюваного) з постановою про призначення експертизи (постанова про призначення судово-психіатричної експертизи не оголошується, якщо психічний стан обвинуваченого не дозволяє це зробити) і роз'яснити права, надані йому законом. Обвинувачений має право просити про призначення експерта з числа вказаних ним осіб, про постановку перед експертом додаткових питань, про призначення нової або додаткової експертизи. Він також має право давати пояснення експерту, надавати додаткові документи. Реалізація цих прав обвинуваченим може сприяти більш повному і об'єктивному встановленню обставин справи за допомогою такого засобу доказування, як висновок експерта.

Після закінчення експертизи її матеріали мають бути пред'явлені обвинуваченому, про що складається протокол. Під час ознайомлення з

висновком він може давати пояснення, висловлювати зауваження, заперечення і заявляти клопотання, які заносяться до протоколу.

Проведення судової експертизи має бути адекватно організовано в результаті його правильної підготовки, від якої залежать і повнота, і якість експертного дослідження, і, зрештою, надійність результатів, котрі виступають доказами у справі. Підготовка проведення експертизи складається з кількох пов'язаних між собою етапів, визначальними з яких є збирання необхідних матеріалів, визначення предмета і завдань даної експертизи, формулювання питань експерту, вибір експертної установи або конкретного експерта, оформлення призначення експертизи постановою (ухвалою).

Найпильнішу увагу слідчий повинен приділити збиранню і підготовці до направлення на експертизу тих об'єктів, стосовно яких у нього виникли питання, для відповіді на які необхідні спеціальні знання. Об'єктами, що підлягають експертному дослідженню і є незамінними у справі, виступають живі особи, трупи або частини трупа, трупи тварин, речові докази. Досліджувані об'єкти виявляються і з дотриманням відповідної процедури залучаються до справи під час оглядів, обшуків, виїмок, затримань.

Крім того у багатьох випадках на експертизу направляються спеціальні зразки для порівняння, які дозволяють у ході експертного дослідження ідентифікувати, класифікувати або діагностувати досліджувані об'єкти. Типовими видами зразків є зразки почерку, відбитків пальців рук, ніг і взуття, літер знакодруючих машин і пристроїв, проби органічних виділень живих організмів, нафтопродуктів, виробів харчової промисловості, ґрунту тощо.

Отримання зразків є дуже відповідальною слідчою дією, від якості проведення якої іноді можуть залежати результати експертного дослідження. Тому для вилучення або відібрання зразків, наприклад для відібрання відбитків пальців рук, вилучення зразків ґрунту, нафтопродуктів, слідчий повинен користуватись допомогою спеціаліста.

Застосування спеціальних знань у формі призначення та проведення експертиз у ході розслідування шахрайств залежить від механізму злочину. Так, у провадженнях про шахрайства з використанням підроблених документів (чеків, накладних, доручень та ін.) предметом дослідження є різні документи. Шахраї найчастіше використовують підроблені документи, виготовлені на спеціальних пристосуваннях (апаратах), мальовані, виготовлені переклеюванням фрагментів (цифр) з різних чеків на один тощо. У цьому випадку на початковому етапі розслідування виникає необхідність установити спосіб відтворення зображень.

Як зазначається у криміналістичній літературі, техніко-криміналістичне дослідження документів вирішує такі завдання:

- 1) встановлення факту і способу внесення змін до документа (підчистка, дописка, виправлення, травлення, заміна частин документа);
- 2) встановлення типу, виду, марки, моделі друкарської та розмножувальної техніки, ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків;
- 3) виявлення залитих, закреслених, вицвілих та інших слабковидимих і невидимих текстів, а також текстів або зображень на обгорілих та згорілих документах;
- 4) встановлення підробки відбитків печаток та штампів; ідентифікація печаток та штампів за їх відбитками;
- 5) ідентифікація письмового приладдя за штрихами;
- 6) визначення відносної давності виконання документа і його фрагментів;
- 7) визначення послідовності нанесення штрихів, які перетинаються, тощо

Разом з досліджуваним документом експертові мають бути направлені зразки документів, надрукованих у період, найбільш близький до моменту

виготовлення досліджуваного документа. При розслідуванні шахрайства з використанням документа, виготовленого з різних фрагментів інших документів, крім судово-технічної експертизи документів, виникає необхідність у призначенні інших експертиз: трасо логічної (для встановлення цілого за частинами); експертизи матеріалів, речовин і виробів (для виявлення на предметах-носіях мікрочастинок або мікрослідів). Також при розслідуванні шахрайських посягань може бути призначено судово-почеркознавчу експертизу з метою встановлення особи, яка виконала рукописний текст чи підпис. Призначається вона у випадках, коли у шахрая вилучено рукописні документи, розписки, а також нерукописні документи, які мають підпис особи, що підозрюється у вчиненні злочину.

На вирішення цієї експертизи виносять такі питання:

- 1) чи виконано рукопис певною особою;
- 2) чи виконано декілька рукописів однією особою;
- 3) чи не виконано рукопис навмисно зміненим почерком;
- 4) чи не виконано рукопис у незвичних умовах;
- 5) чи не перебувала особа, яка виконала рукопис, у незвичайному стані;
- 6) особою якої статі виконано рукопис.

Як справедливо зазначають А.І. Манцвєтова та В.Ф. Орлова, встановити виконавця тексту можливо тільки у разі правильно зібраного порівняльного матеріалу – зразків почерку (підпису) виконавця. Тому питання з підготовки зразків, необхідних для порівняльного дослідження, є дуже важливим. Тобто для проведення досліджень слідчий (суддя) повинен надати експертові вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка ідентифікується. Враховуючи специфіку даних злочинів, доцільно особливу увагу приділяти саме вільним зразкам почерку та підписів. Головним

завданням дактилоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами її рук, які залишені на місці події. Якщо версію про особу, що залишила слід, ще не висунуто, а також коли слідчий вважає за потрібне встановити, чи є на предметах обстановки місця події невидимі або слабо видимі сліди, перед експертом може ставитись питання про наявність такого роду слідів і їх придатність для ідентифікації або визначення родової (групової) належності слідоутворюючих об'єктів. Дактилоскопічна експертиза вирішує і ряд неідентифікаційних завдань, пов'язаних з визначенням механізму слідоутворення, особливостями будови руки, яка залишила слід, деякими іншими характеристиками слідоутворюючого об'єкта. Орієнтовний перелік вирішуваних питань: 1) чи є на даному предметі сліди рук, чи придатні вони для ідентифікації; 2) чи залишено сліди рук певною особою; 3) чи залишено сліди рук, вилучені в різних місцях, однією особою; 4) якою рукою і якими пальцями руки залишено сліди; 5) якими ділянками поверхні долоні залишено сліди; 6) у результаті якої дії залишено слід (захват, торкання тощо). Речові докази, на яких знайдено сліди рук або припускається їх наявність, мають надсилатися експертові в якомога коротші строки.

У деяких випадках необхідно призначати експертизу матеріалів, речовин та виробів, особливо у випадках виявлення на об'єктах дослідження мікрочасток та мікрослідів. Основне завдання цієї експертизи при розслідуванні шахрайства – встановлення наявності мікрочасток на певному предметі, їх природа, локалізація (наприклад, при картковому шулерстві – “краплення” карт тощо). У ході розслідування шахрайств за допомогою цієї експертизи вирішуються такі питання: 1) чи є на представлених гральних картах мікрочастинки сторонньої речовини; 2) яке їх походження та локалізація; 3) чи однорідні ці мікрочастинки на всіх представлених картах даної колоди; 4) чи можливо спостерігати ці частини неозброєним оком; 5) за допомогою яких технічних засобів загального користування можливе виявлення даних мікрочастинок; 6) яким способом нанесені ці мікрочастинки на представлені для дослідження гральні карти; 7) чи можливе нанесення цих частин без використання

спеціальних технічних засобів тощо. Обов'язково необхідно призначати фізико-хімічну експертизу при такому виді шахрайства, як фармазонство, тобто виготовлення підроблених дорогоцінностей під виглядом дійсних: замість коштовних каменів «фармазонщики» збувають скло [6, с. 375]. Вона дозволяє дати відповіді на такі питання: із якого сплаву виконано предмети, вилучені у потерпілого; склад речовини, вид та склад матеріалу, з якого виготовлено підроблені коштовності (скло замість діамантів; мідь, латунь, олово замість золота, срібла, платини тощо). У разі використання шахраями підробленого коштовного каміння (імітація діамантів, рубінів, сапфірів тощо) може бути призначено гемологічну експертизу. Ця експертиза забезпечує діагностику природних і синтезованих самоцвітів та їх підробок: встановлення природи і назви каміння; факт підміни каміння в ювелірних виробах тощо.

Останнім часом шахраї все частіше для вчинення злочинного посягання використовують комп'ютерну техніку, електронні пристрої (при шахрайстві на ігрових атракціонах). У зв'язку з цим постає необхідність призначення достатньо нових видів експертиз, зокрема комп'ютерно-технічної та комп'ютерно-мережевої. Комп'ютерно-технічна експертиза залежно від вирішуваних завдань поділяється на два різновиди: 1) технічна експертиза комп'ютерів, їх вузлів та пристроїв (встановлення призначення і характеристик комп'ютерної техніки, її технічного стану; можливостей використання для досягнення певної мети тощо); 2) експертизи даних та програмного забезпечення (виявлення інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, та визначення її цільового призначення; відновлення знищеної інформації; встановлення характеру змін, внесених у програми, тощо). Ця експертиза дозволяє вирішувати такі питання: чи є справ та виробів, особливо у випадках виявлення на об'єктах дослідження мікрочасток та мікрослідів. Основне завдання цієї експертизи при розслідуванні шахрайства – встановлення наявності мікрочасток на певному предметі, їх природа, локалізація (наприклад, при картковому шулерстві – “краплення” карт тощо).

Головними завданнями бухгалтерської експертизи є встановлення: 1) документальної обґрунтованості нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів, періоду і місця їх утворення, а також розміру завданої матеріальної шкоди; 2) правильності документального оформлення операцій з приймання, зберігання, реалізації товарно-матеріальних цінностей і руху грошових коштів; 3) відповідності відображення в бухгалтерському обліку фінансово-господарських операцій вимогам чинних нормативних актів з бухгалтерського обліку і звітності; 4) кола осіб, на яких покладено обов'язок забезпечити дотримання вимог нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку і контролю; 5) правильності визначення оподаткованого прибутку (доходу) підприємств різних форм власності та вирахування розмірів податків; 6) недоліків в організації контролю бухгалтерського обліку, які сприяли або могли сприяти завданню матеріальної шкоди або перешкоджали її своєчасному виявленню тощо. Перед експертом-бухгалтером можуть бути поставлені й інші завдання, виконання яких пов'язано з перевіркою додержання порядку ведення бухгалтерського обліку і звітності, складання балансів, записів в облікових реєстрах бухгалтерського обліку тощо. Разом з постановою про призначення експертизи експертові слід надати документи бухгалтерського обліку, які містять відомості щодо вихідних даних, для вирішення поставлених питань. Якщо слідчий або суд зазнають труднощів у визначенні документів, які необхідні для надання експертного висновку, їм слід звернутися за консультацією до спеціаліста. Так, Н.Я. Дондик наголошує, що слідчі часто призначають судово-бухгалтерську експертизу раніше, ніж зібрано необхідний матеріал. А без цього експерт не може вирішити поставлені перед ним питання. Деякі слідчі до призначення експертизи не вилучають документів, надають їх експертові в організації, де вчинено злочин, вимагають від експертів самостійного збирання документів. За таких обставин проведення експертизи є неможливим, тому що, відповідно до кримінально-процесуального законодавства, експерт ні в якому разі не має права самостійно вилучати зразки,

особливо якщо це пов'язано із вторгненням у приватне житло, або ж в організації чи підприємства.

Таким чином, при розслідуванні шахрайств призначаються техніко-криміналістичні експертизи документів, почеркознавчі, дактилоскопічні, тра-сологічні, судово-бухгалтерські, товарознавчі, комп'ютерно-технічні, матеріалів, речовин та виробів, інші види експертиз. Зазначимо, що ознайомлення працівників досудового слідства та суду з певними видами судових експертиз, що використовуються при розслідуванні шахрайств, надасть можливість правильно побудувати версії про спосіб шахрайства й осіб, які його вчинили[54,с.40].

3.4.Застосування негласних слідчих дій при розслідуванні кримінальних злочинів зазначеної категорії.

Проблема дослідження небезпеки фінансових пірамід та недосконалості законодавства у даній сфері нагально постала після випадків розпаду пірамідальних схем або їх викриття, коли негативні наслідки вже поширилися на введених в оману споживачів – членів піраміди. У свою чергу, відсутність ефективних засобів покарання організаторів фінансових пірамід та відшкодування завданих збитків постраждалим створює безвихідну ситуацію 191 для потерпілих. В Україні немає ефективних превентивних механізмів у сфері фінансових пірамід. Саме тому актуальним є дослідження застосування негласних слідчих дій при розслідуванні кримінальних злочинів, вчинених способом фінансової піраміди.

Варто зазначити що негласні слідчі дії -це різновид слідчих чи розшукових дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за деяким винятком випадків. Ці слідчі чи розшукові дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Негласні слідчі чи розшукові дії, передбачені КПК, а також ті, рішення про проведення яких приймає слідчий

суддя, проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Рішення про проведення негласних слідчих чи (розшукових дій приймає слідчий, прокурор, - слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором. Слідчий зобов'язаний повідомити прокурора про прийняття рішення щодо проведення певних негласних дій та отримані результати. Прокурор має право заборонити проведення або припинити подальше проведення негласних слідчих чи розшукових дій.

Виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої чи розшукової дії, як контроль за вчиненням злочину.

У рішенні про проведення негласної слідчої чи розшукової дії зазначається строк її проведення. Строк проведення негласної слідчої чи розшукової дії може бути продовжений:

- прокурором, якщо негласна слідча чи розшукова дія проводиться за його рішенням - до вісімнадцяти місяців;
- керівником органу досудового розслідування, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за його або слідчого рішенням - до шести місяців;
- начальником головного, самостійного управління Міністерства внутрішніх справ України, Центрального управління Служби безпеки України, головного управління, управління Міністерства внутрішніх справ України та органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, регіонального органу Служби безпеки України в межах компетенції, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за рішенням слідчого, - до дванадцяти місяців;

- Міністром внутрішніх справ України, Головою Служби безпеки України, керівником органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, якщо негласна слідча чи розшукова дія проводиться за рішенням слідчого, - до вісімнадцяти місяців;
- слідчим суддею, якщо негласна слідча чи розшукова дія проводиться за його рішенням.

Проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням - уповноважені оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України. За рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатись також інші особи.

Розгляд клопотань, який віднесений згідно з положеннями КПК до повноважень слідчого судді, здійснюється головою чи іншим суддею Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

Слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії протягом шести годин з моменту його отримання. Розгляд клопотання здійснюється за участю особи, яка подала клопотання.

Строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не може перевищувати два місяці.

Якщо слідчий, прокурор вважає, що проведення негласної слідчої (розшукової) дії слід продовжити, то слідчий за погодженням з прокурором або

прокурор має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про прийняття ухвали.

Крім відомостей, вказаних КПК, слідчий, прокурор повинен надати додаткові відомості, які дають підстави для продовження негласної слідчої (розшукової) дії. Загальний строк, протягом якого в одному кримінальному провадженні може тривати проведення негласної слідчої (розшукової) дії, дозвіл на проведення якої дає слідчий суддя, не може перевищувати шести місяців. У разі, якщо така негласна слідча (розшукова) дія проводиться з метою встановлення місцезнаходження особи, яка переховується від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду, та оголошена в розшук, вона може тривати до встановлення місцезнаходження розшукуваної особи.

Прокурор зобов'язаний прийняти рішення про припинення подальшого проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо у цьому відпала необхідність.

У виняткових невідкладних випадках, передбачених КПК та пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділу I, II, VI, VII (ст. 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII КК, негласна слідча чи розшукова дія може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. У такому випадку прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді.

Виконання будь-яких дій з проведення негласної слідчої (розшукової) дії повинно бути негайно припинено, якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії. Отримана внаслідок такої негласної слідчої (розшукової) дії інформація повинна бути знищена[57].

Фінансова піраміда - це організація, членство в якій набувається за умови внесення певних платежів, внесків чи іншої оплати і дозволяє отримувати прибуток членам організації в залежності від кількості залучених ними учасників. Такі організації характеризуються ієрархічністю, яка полягає в тому, що члени організації входять в певні групи, якими керують керівники, що отримують прибутки від членів своєї групи. Директор отримує прибутки від внесків всіх учасників. Як правило, організатори фінансової піраміди обіцяють високі прибутки, які неможливо підтримувати тривалий час, а погашення зобов'язань піраміди перед усіма учасниками є практично неможливим. Якщо реальна прибутковість проекту виявляється нижчою від обіцяних інвесторам прибутків або взагалі відсутня, то частина коштів нових інвесторів спрямовується на сплату прибутку[56]. Закономірним наслідком цього є банкрутство проекту і збитки останніх інвесторів. Практика показує, що після краху піраміди вдається повернути близько 10 - 15% від зібраної на той момент суми. Адже зібрані кошти не спрямовуються на купівлю ліквідних активів, а відразу використовуються для виплат попереднім учасникам, реклами і доходу організаторів. Що довше функціонує піраміда, то менший відсоток можливого повернення при її ліквідації.

При розслідуванні кримінальних злочинів, вчинених способом фінансової піраміди застосовують негласні слідчі дії. Згідно ч.1 ст.246 КПК, негласними слідчими (розшуковими) є дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів, або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню.

Негласність проведення слідчих (розшукових) дій виражається в тому, що вони здійснюються приховано не лише від осіб, злочинна діяльність яких документується, але й від усіх інших суб'єктів, що не приймають безпосередньої участі у її провадженні. Розголошення відомостей щодо факту та результатів проведення негласних слідчих (розшукових) дій може відбуватися під час ознайомлення сторонами з його матеріалами, на судових

стадіях кримінального провадження під час розгляду його матеріалів, або ж у порядку, визначеному ст. 253 КПК України, з метою повідомлення осіб, щодо яких провадилися негласні слідчі (розшукові) дії. Особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження. Більше того, відомості про факт та методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій, осіб, які їх проводять, а також інформація, отримана в результаті їх проведення, не підлягають розголошенню особами, яким це стало відомо в результаті ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Інформація, отримана внаслідок здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, є корисною навіть в тому випадку, коли вона не може бути використана як прямі докази. Часто така інформація носить орієнтуючий характер та може спрямовувати на правильний шлях розслідування кримінальних правопорушень, сприяти побудові більшої кількості версій, підтвердження або спростування деяких обраних слідством версій.

Проведення негласних слідчих (розшукових) дій може фіксуватися за допомогою технічних та інших засобів.

Протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій з додатками не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення вказаних негласних слідчих (розшукових) дій передаються прокурору.

Прокурор вживає заходів до збереження отриманих в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій речей і документів, які планує використовувати у кримінальному провадженні.

Особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження[69,с.74-77].

Конкретний час повідомлення визначається із врахуванням наявності чи відсутності загроз для досягнення мети досудового розслідування, суспільної безпеки, життя або здоров'я осіб, які причетні до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідне повідомлення про факт і результати негласної слідчої (розшукової) дії повинні бути здійснені протягом дванадцяти місяців після її припинення, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом.

Відомості про факт та методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій, осіб, які їх проводять, а так само інформація, отримана в результаті їх проведення, не підлягають розголошенню особами, яким це стало відомо в результаті ознайомлення з матеріалами.

Якщо протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій містять інформацію щодо приватного життя інших осіб, захисник, а також інші особи, які мають право на ознайомлення з протоколами, попереджаються про кримінальну відповідальність за розголошення отриманої інформації щодо інших осіб.

Виготовлення копій протоколів про проведення негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до них не допускається.

Відомості, речі та документи, отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які прокурор не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування, повинні бути невідкладно знищені на підставі його рішення. Забороняється використання матеріалів для цілей, не пов'язаних з кримінальним провадженням, або ознайомлення з ними учасників кримінального провадження чи будь-яких інших осіб.

У разі, якщо власник речей або документів, отриманих в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, може бути зацікавлений у їх поверненні, прокурор зобов'язаний повідомити його про наявність таких речей або документів у розпорядженні прокурора та з'ясувати, чи бажає він їх

повернути. Допустимість вказаних дій, а також час їх вчинення визначаються прокурором з урахуванням необхідності забезпечення прав та законних інтересів осіб, а також запобігти завданню шкоди для кримінального провадження. Знищення відомостей, речей та документів здійснюється під контролем прокурора.

Протоколи щодо проведення негласних слідчих чи розшукових дій, аудіо - або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті - за допомогою застосування технічних засобів, вилучені при їх проведенні речі і документи або їх копії можуть використовуватися у доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих чи розшукових дій під час досудового розслідування.

Особи, які проводили негласні слідчі чи розшукові дії, або були залучені до їх проведення, можуть бути допитані як свідки. Допит цих осіб може відбуватись із збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки.

У разі використання для доказування результатів негласних слідчих чи розшукових дій можуть бути допитані особи, з приводу дій або контактів яких проводилися такі дії. Такі особи повідомляються про проведення негласних слідчих чи розшукових дій тільки щодо них в тому обсязі, який зачіпає їх права, свободи чи інтереси[41,с.424].

Висновки:

1. Під фінансовою пірамідою слід розуміти спосіб шахрайства, що полягає у заволодінні чужим майном шляхом обману та зловживання довірою під прикриттям організації, участь у якій набувається в разі внесення певної суми коштів, а розмір злочинних прибутків зростає залежно від кількості учасників. Характеризуються ці організації ієрархічністю побудови, адже залучені учасники входять до складу певних груп, керівники яких отримують прибутки від своєї групи, а керівник вищого рівня – від підпорядкованих йому низових ланок. Головною ознакою фінансової піраміди як способу шахрайства є відсутність в організаторів намірів (суб'єктивна ознака) і реальних можливостей (об'єктивна ознака) виконати взяті зобов'язання, і тому подальші виплати винагороди учасникам здійснюються не завдяки власній економічній (фінансовій) діяльності організації, а за рахунок внесків нових учасників, що завдає їм матеріальної шкоди.

2. Спосіб фінансової піраміди, що використовується для вчинення шахрайства, є повноструктурним і містить у собі злочинні технології підготовки, вчинення та приховування заволодіння чужим майном. Поєднання цих технологій у механізмі злочину спрямоване на маскування активної фази злочинної діяльності під цивільно-правові відносини, що ускладнює своєчасне виявлення ознак злочину як потерпілими, так і правоохоронними органами. Наукове узагальнення і типізація технологій учинення шахрайства способом фінансової піраміди є підґрунтям для розроблення й удосконалення методів розкриття та розслідування цих злочинів, прогнозування появи нових способів злочинних дій. Охарактеризовано кожен з виділених злочинних технологій. Виокремлено також ознаки (характерні риси), притаманні різним типам організацій, побудованих способом фінансової піраміди.

3. Розкрито зміст елементів криміналістичної характеристики шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди, що мають значення для розслідування, зокрема, дані про обстановку вчинення злочинів (що включає відомості про час і місце їх підготовки, вчинення та приховування), предмет злочинного посягання, особу злочинця (злочинні групи) та особу потерпілого. Зв'язок елементів криміналістичної характеристики шахрайства стає очевидним при дослідженні

періодів (стадій) розвитку фінансової піраміди, зокрема підготовки до злочину (стадія “створення”), залучення коштів учасників (стадія “розквіту”), завершення активної фази злочинної діяльності (стадія “стагнації”), а також приховування злочинних наслідків (стадія “ліквідації”).

4. Доведено, що попередня перевірка інформації про злочин спрямована на пошук і закріплення доказів, оцінка яких дає змогу слідчому вирішити питання про наявність достатніх підстав для порушення кримінальної справи. У справах про шахрайство, вчинене способом фінансової піраміди, перевірені матеріали містять значний обсяг інформації, оскільки ці злочини здебільшого вчиняють тривалий час за участі організованої злочинної групи стосовно багатьох потерпілих. Перевірка розпочинається, як правило, за заявами потерпілих на етапі завершення активної фази злочинної діяльності. Під час її проведення виявляють сліди вчинення різних злочинів, зокрема у сфері господарської та службової діяльності, з урахуванням яких може бути встановлено суб'єктивні ознаки шахрайства, причетність до злочину фігурантів, розмір завданої матеріальної шкоди, а також місцезнаходження коштів і майна, одержаних злочинним шляхом.

5. Перелік обставин, що підлягають встановленню у справах цієї категорії, залежить передусім від кримінально-правової кваліфікації злочинів, використаних злочинних технологій та сфери діяльності організації, під прикриттям якої створено фінансову піраміду (інвестиційний фонд, кредитна спілка, страхова компанія, довірче товариство). Певну специфіку має встановлення обставин створення суб'єктів господарювання для прикриття злочинної діяльності, невиконання договірних зобов'язань організацією, що залучала кошти громадян, застосування прийомів психологічного впливу.

6. Розподіл типових слідчих ситуацій, що визначають характер і спрямування початкових слідчих і процесуальних дій, а також оперативно-розшукових заходів, пов'язаний із характером джерел початкової інформації про злочин (у зв'язку із заявами потерпілих, повідомленнями службових осіб, проведенням документальних перевірок, а також здійсненням оперативно-розшукової діяльності), а також з обсягом встановлених відомостей про організатора злочинної

групи. У разі реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності, як правило, уже на стадії порушення кримінальної справи встановлено подію злочину, характер зв'язків у злочинній групі, напрями використання коштів, одержаних злочинним шляхом, що дає змогу на початковому етапі розслідування спільно реалізувати узгоджений план слідчо-оперативних заходів.

7. Головними засобами доказування під час розслідування шахрайства, вчиненого способом фінансової піраміди, є слідчі дії, що проводяться для отримання інформації з матеріальних джерел (обшук, виїмка, огляд) та особистісних джерел (допит свідків, потерпілих, підозрюваних та обвинувачених). З огляду на практику розслідування багатоепізодних шахрайств, у тому числі в інших країнах, запропоновано врегулювати у кримінально-процесуальному законодавстві статус об'єднань потерпілих (на правах громадської організації або юридичної особи), передбачивши для цих об'єднань можливість подавати докази, а також представляти інтереси усіх потерпілих на досудовому слідстві та в суді.

8. Для доказування події шахрайства та причетності до злочину конкретних осіб важливе значення має використання спеціальних знань шляхом призначення та проведення техніко-криміналістичної експертизи документів, комп'ютерно-технічної, судово-бухгалтерської, а також судово-психологічної експертиз. Доведено, що судово-психологічна експертиза дає змогу підтвердити факт психологічного впливу на свідомість потерпілих з боку організаторів фінансової піраміди. Запропоновано рекомендації щодо використання результатів цих експертних досліджень у слідчій практиці.

Інформація, отримана внаслідок здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, є корисною навіть в тому випадку, коли вона не може бути використана як прямі докази. Часто така інформація носить орієнтуючий характер та може спрямовувати на правильний шлях розслідування кримінальних правопорушень, сприяти побудові більшої кількості версій, підтвердження або спростування деяких обраних слідством версій. Таким чином, проблематика застосування негласних слідчих (розшукових) дій у протидії кримінальних правопорушень, вчинених способом фінансової піраміди, потребує ґрунтовного

дослідження. Адже саме негласні слідчі (розшукові) дії є не лише ефективним засобом розслідування кримінальних правопорушень, вчинених способом фінансової піраміди, а й їх попередження, виявлення на стадії готування, що дозволяє уникнути більшої кількості потерпілих осіб, матеріальних збитків тощо. Дана тема являється доволі значима в даному світі, і зокрема в Україні можна все більше вдосконалити Законодавчу базу яка буде вказувати на особливе захищення від здійснення такого фінансового шахрайства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України Відомості Верховної Ради України (ВВР) 1996, № 30, ст. 141);
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
3. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерством фінансів України, Адміністрацією ДПС України та Міністерством юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51
4. Науково практичний коментар: у 2 т. Т 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.
5. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листоп. 2009 р. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.zakon1.rada.gov.ua>
6. Кримінальне право України : Особлива частина : підруч. / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка ; Київ. нац. ун-т внутр. справ, Київ. міжнар. ун-т. – К.: Атіка, 2008. – 711 с.
7. . Кримінальне право України : Особлива частина : підруч. / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.] ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [2-ге вид., переробл. і доповн.] – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 479 с
8. . Крикливий Р. М. Підтримання державного обвинувачення у справах про шахрайство : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / Р. М. Крикливий. – О., 2011. – 20

9. Щодо єдиного порядку обліку злочинів у сфері економіки : вказівка Генеральної прокуратури, МВС, ДПА, Служби безпеки України від 2 черв. 2004 р. № 12–157 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
10. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : [монографія] / Чернявський С. С. – К., 2010. – 624 с.
11. Чернявський С. С. Сучасні наукові підходи до визначення та класифікації фінансових злочинів / С. С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 5. – С. 118–127.
12. Мысловский Е. Н. Уголовно-правовые и криминологические проблемы современных нетрадиционных форм мошенничества: на примере “финансовых пирамид “МММ”, Русский дом “Селенга”, “Тибет”, “Хопер” : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец : 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / Е. Н. Мысловский. – М., 2003. – 18 с.
13. Князев С. М. Фінансова піраміда як спосіб шахрайства на ринку фінансових послуг / С.М. Князев // Право та управління. – 2011. – № 1. – С. 204–211.
14. Проект Закону України про внесення доповнень до Кримінального кодексу України (щодо відповідальності за проведення незаконних лотерей, розіграшів, інших азартних ігор та створення фінансових пірамід) від 16 листоп. 2006 р. № 2540 // Постанова Верховної Ради України “Про порядок денний третьої сесії Верховної Ради України п’ятого скликання” від 8 лют. 2007 р. № 619–V.
15. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2664–III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1
16. Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.2001 № 2908–III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 15 – Ст. 101.
17. Кардава Д. В. Сетевой маркетинг – пирамида? Афера? Или... Система распространения товаров и услуг. / Кардава Д. В. – М., 2002. – 291 с.

18. Государственные и корпоративные долговые обязательства как финансовые пирамиды : Моделирование и прогнозирование. – М. : Моск. гуманит. ун-т, 2004. – 221 с
19. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : [монографія] / Савченко А. В. – К., 2007. – 596 с.
20. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : [монографія] / Хавронюк М. І. – К., 2006. – 1048 с.
21. Користін О. Є. Відмивання коштів: теоретико-правові засади протидії та запобігання в Україні : [монографія] / Користін О. Є. – К., 2007. – 448 с.
22. Глушков В. О. Шахрайство на фінансових ринках у біржовій торгівлі: правовий та кримінологічний аналіз / В. О. Глушков, П. М. Коваленко. – К., 2008. – 279 с.
23. Качка Т. Боротьба з відмиванням грошей: комплексний порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України acquis Європейського Союзу у сфері боротьби та запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом / Качка Т. – К., 2004. – С. 220–226.
24. Савченко А. В. Злочини у сфері господарської діяльності за кримінальним законодавством України та США: порівняльний аналіз / А. В. Савченко // Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених : додаток до журналу “Міліція України”. – 2005. – № 40. – С. 16–20.
25. Савченко А. В. Врахування іноземного досвіду щодо кримінально-правової протидії шахрайським махінаціям у процесі підготовки слідчих та експертів / А. В. Савченко // Проблеми вдосконалення підготовки слідчих та експертів в умовах реформування правоохоронної системи в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (10 черв. 2005 р.). – Львів, 2005. – С. 44–47.

26. Єрмолів Д. В. До питання про види шахрайства у Білорусі / Д. В. Єрмолів // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2005. – № 1. – С. 56–61.
27. Шепітько В. Ю. Особливості криміналістичної характеристики шахрайства / В. Ю. Шепітько // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 2 (13). – С. 140–145.
28. Волобуєв А. Комплексні методики розслідування економічних злочинів // А. Волобуєв // Вісник прокуратури. – 2003. – № 6. – С. 53–56.
29. Ірхін Ю. Б. Психосемантичні засади довірливості у шахрайстві як елемент делінквентного поведіння особистості / Ю. Б. Ірхін // Проблеми сучасної психології : збір. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – 2010. – Вип. 8. – С. 388–397.
30. Про міліцію : Закон України від 20 груд. 1990 р. № 565–ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
31. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135–ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303
32. Оперативно-розшукова діяльність : [навч. посіб.] / [Моїсеєв Є. М., Джужа О. М., Никифорчук Д. Й. та ін.] ; за ред. проф. О. М. Джужі. – К., 2009. – 310 с.
33. Князєв С. М. Розкриття злочинів: завдання та критерії оцінки / С. М. Князєв // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 5 листоп. 2010 р.). – Запоріжжя : Юридичний ін-т ДДУВС, 2010. – Ч. 1. – С. 297–299.
34. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : [монографія] / Стахівський С. М. – К., 2005. – 272 с.
35. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : [підручник] / Коваленко Є. Г. – К., 2006. – 632 с.
36. Кірмач Л. А. Доказування як метод пізнання в процесі розслідування злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец.

- 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / Л. А. Кірмач. – К., 2003. – 19 с.
- 37.. Чучукало О. І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / О. І. Чучукало. – К., 2004. – 18 с.
38. Омельченко О. Є. Процесуальна діяльність слідчого щодо запобігання злочинам : [навч. посіб.] / О. Є. Омельченко, Д. П. Письменний. – К. : Вид-во ПАЛИВОДА А.В., 2008. – 215 с.
39. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах / О. Л. Мусієнко ; за ред. В. Ю. Шепітька ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х. : Право, 2010. – 163 с
40. Тіщенко В. В. Теоретичні практичні основи методики розслідування злочинів : [монографія] / Тіщенко В. В. – О., 2007. – 260 с.
41. Шахрайство на фінансовому ринку. Практичний посібник з протидії. / За ред. В. Феценка. – К., 2011. – 424 с.
- 42.. Криміналістика : [підруч.] / за ред. В. Ю. Шепітька. – 2-ге вид. переробл. і доповн. - К. : Концерн «Вид. Дім «Ін Юре», 2004.
- 43.. Благодир А. А. Слідчі дії: поняття, сутність, види / А. А. Благодир // Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). – К., 2009. – С. 507–513.
44. Черноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / Ю. М. Черноус. – К., 2005. – 16 с.
45. Денисюк С. Ф. Проблеми тактики обшуку в сучасних умовах боротьби з організованою злочинністю / С. Ф. Денисюк // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1(16). – С. 224–227.

46. Федотов О. А. Особливості проведення обшуку за злочинами у сфері комп'ютерних технологій / О. А. Федотов // Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). – К., 2009. – С. 781–786.
47. Гаюр І. Й. Накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / І. Й. Гаюр. – К. – 20 с.
48. Кузів О. М. Організація і тактика проведення виїмки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / О. М. Кузів. – К., 2010. – 18 с.
49. Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / І. М. Осика. – Х., 2007. – 20 с.
50. Тимошенко Н. О. Кримінально-правова характеристика підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збуту та використання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Н. О. Тимошенко. – К., 2009. – 20 с.
51. Пінський Л. Я. Про позитивний досвід роботи з розкриття та розслідування злочину, вчиненого у кредитно-фінансовій сфері / Л. Я. Пінський // Слідча практика України. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 42–47.
52. Чернявський С. С. Особливості допиту свідків та підозрюваних (обвинувачених) під час розслідування злочинів у сфері господарської діяльності / С. С. Чернявський // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2004. – № 5. – С. 186–195.

53. Експертно-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування злочинів: практика, досвід, проблеми [під заг. ред. І. П. Красюка]. – К., 2004. – Вип. 6. – 40 с.
54. Довбаш Р. С. Судові експертизи у справах про злочини в сфері оподаткування, зокрема пов'язані з незаконним відшкодуванням ПДВ / Р. С. Довбаш, С. С. Чернявський // Криміналістичний вісник. – 2007. – № 2. – С. 149–157
55. Погорецький М. А. Впровадження інституту негласних слідчих/ (розшукових) дій в правозастосовну практику / М. А. Погорецький // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – № 2. – С. 56–63.
56. Фінансова піраміда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Фінансова_піраміда
57. Смаглюк О. В. Шахрайство за Кримінальним кодексом України 2001 року : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Смаглюк Олександр Володимирович. – К., 2004р
58. Кротков А. П. Все великие аферы, мошенничества и финансовые пирамиды: от Калиостро до Мавроди / Кротков А. П. – М., 2009.
59. Волобуєв А. Ф. Характеристика розкрадань майна, що вчиняються в небанківських фінансових установах / А. Ф. Волобуєв, І. І. Золотухін, О. В. Литвинов // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – 1998. – Вип. 2. – С. 168–179.
60. Димитриади Г. Г. Модели финансовых пирамид: детерминированный подход / Димитриади Г. Г. – М., 2002.
61. Весельський В. К. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. К. Весельський, С. М. Завялов, В. В. Пясковський. — К. : КНТ, 2009. — 160 с.

62. Настільна книга слідчого: [наук. — практ. видання для слідчих і дізнавачів] / Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. — К. : Видавничий дім “Ін Юре”, 2003. — 720 с
63. Притика Д. М. Деякі проблеми застосування арбітражними судами кредитного законодавства. Злочини у фінансово-кредитній сфері / Д. М. Притика // Вісник Вищого арбітражного суду України. — 2000. — №3. — С. 212–214.
64. Керівництво з розслідування злочинів: наук. — практ. посіб. / [Кол. авт. В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; За ред. В. Ю. Шепітька. — Х. : “Одіссей”, 2009. — 960 с.
65. Курман О. В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / О. В. Курман. — Харків, 2002. — 19 с.
66. Кінаш О. Організація окремої слідчої дії — умова законності й ефективності розслідування злочинів / О. Кінаш // Право України. — 2003. — № 2. — С. 59–65.
67. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К., 2003.
68. Димитриади Г. Г. Модели финансовых пирамид: детерминированный подход / Димитриади Г. Г. — М., 2002
69. Банах Сергій, Немоскальов Анатолій. Шахрайство, вчинене способом фінансової піраміди (українські реалії) [Текст] / Сергій Банах , Анатолій Немоскальов // Актуальні проблеми правознавства: Збірник наукових праць.- Т.: ТНЕУ, 2016 №3(7).-С.74-77.